

บทที่ 3

ความเสื่อมถอยทางเศรษฐกิจของชนชั้นเจ้านายภายหลังเปลี่ยนแปลงระบอบปกครอง

กระทั่งรัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปกลไกปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ก็อาจมิได้หมายความว่า อำนาจบริหารจัดการทรัพยากรในแผ่นดินจะตกเป็นสิทธิขาดของพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ด้วยเงื่อนไขเชิงภูมิศาสตร์ (ทั้งอาณาบริเวณของรัฐสยามและรัฐบริวารการ เช่น เชียงใหม่) อีกทั้งภาระการปกครองหลายส่วนงาน ทำให้พระมหากษัตริย์จำต้องกระจายอำนาจแก่ข้าราชการให้เป็นตัวแทนบริหารงานปกครองแผ่นดินต่างพระเนตรพระกัณฑ์ ขณะเดียวกันเพื่อประกันว่าข้าราชการจะมีทำการใดอันขัดต่อความมั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจของพระองค์ รวมถึงแผ่นดินของพระองค์ รัชกาลที่ 5 จึงกำหนดหลักการคัดสรรและควบคุมข้าราชการขึ้นจนกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติตลอดสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือ ทรงสงวนตำแหน่งราชการสำคัญๆ ไว้ที่เจ้านายเชื้อพระวงศ์ (ปรากฏชัดในสมัยรัชกาลที่ 5 และ 7) และทรงใช้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจหรือระบบพระราชทานเงินปีและเงินเดือนราชการเป็นค่าตอบแทนความภักดีของข้าราชการที่ถวายกำลังส่วนตนเพื่อใช้แบ่งเบาภาระงานของพระองค์ ดังนั้น หากระบบราชการก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นดั่งเครื่องมือกระจายอำนาจและความมั่งคั่งจากพระมหากษัตริย์ไปสู่ชนชั้นเจ้านาย กระบวนขับพระมหากษัตริย์และราชวงศ์ออกจากศูนย์กลางของระบบราชการหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ก็ย่อมส่งผลให้กลไกการจัดสรรเงินงบประมาณของรัฐไปเป็นเงินปีและเงินเดือนราชการแก่เจ้านายเสื่อมถอยลง

เพื่อขยายความตรรกะความคิดข้างต้น ผู้ศึกษาจึงกำหนดเนื้อหาในบทออกเป็น 3 ส่วนหลักคือ (1) อธิบายที่มาและความสำคัญของระบบเงินปีและเงินเดือนราชการก่อนพ.ศ. 2475 ในฐานะแหล่งเงินได้หลักของชนชั้นเจ้านาย (2) อธิบายวิธีการบั่นทอนระบบเงินได้ดังกล่าวโดยรัฐบาล คณะราษฎรจนเป็นเหตุให้เจ้านายจำนวนมากประสบปัญหาทางการเงิน และ (3) อธิบายพฤติกรรมการลงทุนทางธุรกิจของพระราชวงศ์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เพื่อสร้างเงื่อนไขตั้งต้นก่อนใช้เปรียบเทียบสกัดหานัยความแตกต่างกับวิธีการลงทุนทางธุรกิจหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง (บทศึกษาถัดไป)

3.1 ระบบเงินปีและเงินเดือนราชการของชนชั้นเจ้านายระหว่างปี พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2475: กลไกเศรษฐกิจที่รัฐสรรคและผลิตซ้ำด้วยแรงสนับสนุนจากนโยบายปฏิรูปอำนาจปกครองแบบรวมศูนย์ในสมัยรัชกาลที่ 5

วิธีจัดเก็บมูลค่าส่วนเกินจากภาคการผลิตของสังคมเข้าสู่รัฐในระบบเจ้าภาษีนายอากรก่อนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กลายเป็นชนวนเหตุขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง โดยเฉพาะตระกูลขุนนาง เนื่องจาก ระบบประมุขภาชีของรัฐและการจัดเก็บของเอกชนแบบกินเมืองหรือเหมาเมือง¹ สนับสนุนให้เกิดการอุปถัมภ์กันเองระหว่างขุนนางและเจ้าภาษีนายอากร จนเป็นการยากที่พระมหากษัตริย์จะสามารถควบคุมการไหลออกของเงินภาษีอากรก่อนส่งเข้าส่วนกลาง ประเด็นดังกล่าวญาติ ประภาพันธุ์ได้ชี้แจงไว้ดังนี้

“ผู้ที่ประมูล (ตำแหน่งเจ้าภาษี นายอากร - ผู้เขียน) ได้มักจะต้องมีอิทธิพลหนุนหลังอยู่ อาจโดยสมาคมลับหรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ทรงอิทธิพล ในระบบประมุขภาชีนั้น เปิดโอกาสให้ข้าราชการทำการทุจริตได้มาก เนื่องจากการติดต่อทำภาชีนั้นยังไม่มีระบบที่รัดกุม ... นอกจากนั้นเจ้าภาษีนายอากรกับเจ้าพนักงานยังสมคบกันเบียดบังรายได้ของหลวงไว้ด้วยเสมอ อาจกล่าวได้ว่าการที่ข้าราชการผู้เป็นกลไกของรัฐไม่ซื่อสัตย์ ย่อมเป็นช่องทางสำคัญที่ทำให้รัฐเสียดายได้ ความร่วมมือของเจ้าภาษีนายอากรกับข้าราชการ ในการทุจริตทำให้เงินภาษีซึ่งเก็บได้มากมายตกถึงมือรัฐบาลเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ”

การบิดเบือนกลไกภาษีอากรของรัฐไปเป็นกลไกแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวของขุนนางและเจ้าภาษีนายอากร จึงถือเป็นตัวแปรให้ฐานะทางการเงินของพระมหากษัตริย์ขาดความมั่นคง จนไม่สามารถอุปถัมภ์ขุนนางและเจ้านายเชื้อพระวงศ์ได้มากไปกว่าเบี้ยหวัดเงินปี² อย่างไม่มีระบบ

¹ ญาติ ประภาพันธุ์, ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงเก่า ชุคต้น(กรุงเทพฯ: พันธกิจ, 2548), หน้า 130 . ในงานเดียวกันนี้ยังขยายความต่อไปว่า “ การกินเมือง ก็คือการที่ข้าราชการได้รับอำนาจจากกษัตริย์ในการปกครองบ้านเมือง และการที่เขาไม่มีเงินเดือนทำให้ข้าราชการต้องคาดคะเนว่า ตนเองควรชดเชยสิ่งของเงินทองของประชาชน ที่จะส่งเข้าไปยังกษัตริย์โดยผ่านมือเขาเป็นจำนวนเท่าไร”

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 150.

* ประเด็นนี้ เศษ บุนนาค เสนอไว้ว่า “การที่พระมหากษัตริย์ทรงขาดพระราชอำนาจที่จะควบคุมกระทรวงที่สำคัญที่สุดส่งผลโดยตรง ทรงยากจนลง โดยเปรียบเทียบขั้นต้นสุดได้แก่ ไม่มีผู้ใดที่จะเรียกร้องให้นำเงินภาษีทั้งหมดถวายต่อพระมหากษัตริย์ ครั้งหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำรัสว่า เงินรัชฎากรของรัฐลดลงปีแล้วปีเล่าจนแทบจะไม่มีพอใช้จรรปลายเดือน” เศษ บุนนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458(กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), หน้า 15.

** จากเชิงอรรถที่ 1 หน้า 13 ในงานของพรเพ็ญ ได้อธิบายเรื่อง เบี้ยหวัดเงินปีโดยรวบรวมจากเอกสารหลายชิ้น ว่าเป็นเงินที่พระราชทานให้เป็นปี ซึ่งไม่ได้กำหนดจำนวนที่แน่นอน แต่พระราชทานให้ตามพระราชอัธยาศัย ในบางครั้งก็ไม่ได้พระราชทานเป็นเงิน แต่พระราชทานเป็นสิ่งของ แต่สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน นอกจากจะจะได้รับเบี้ยหวัดเงินปีแล้วยังได้รับเงินเดือน เงินกลางปีและสิ่งของอื่นๆอีกด้วย พรเพ็ญ สันตะระกูล, “การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

ที่ชัดเจน กระทบรัชกาลที่ 5 เป็นอิสระจากอำนาจผู้สำเร็จราชการแทน ประกอบกับกลุ่มขุนนางสำคัญฝ่ายอนุรักษนิยมเริ่มเสื่อมอำนาจลงตามอายุไข พระองค์จึงเริ่มดำเนินมาตรการปรับปรุงกลไกการเงินการคลังของรัฐขึ้นใหม่ นับตั้งแต่ทรงปฏิรูปกลไกบริหารงานราชการส่วนกลางออกเป็น 12 กระทรวง โดยแต่ละกระทรวงถูกจำแนกส่วนงานบริหารไว้แล้วอย่างเด็ดขาด³ ทั้งนี้ก็เพื่อขจัดปัญหาความไร้ระบบของส่วนอำนาจจัดสรรเงินภาษีอากรในศูนย์กลางเดิมที่ประกอบด้วยอัครมหาเสนาบดีสองตำแหน่ง และเสนาบดีจตุสดมภ์ (เวียง วัง คลัง นา อีก 4 ตำแหน่ง) ทรงแต่งตั้งข้าราชการไปเป็นกำลังจัดเก็บภาษีอากรตั้งแต่ต้นทางแทนที่เจ้าภาษีนายอากร อีกทั้ง ยังทรงเพิ่มเสถียรภาพทางการเงินส่วนพระมหากษัตริย์ ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2416 ด้วยการตั้งหอรัษฎากรพิพัฒน์ขึ้นเป็นหน่วยงาน (ออฟฟิศ) ควบคุมการจัดเก็บภาษีอากรของรัฐ พร้อมทรงตราพระราชบัญญัติอันมีผลให้หน่วยงานนี้มีลักษณะขึ้นตรงกับพระราชอำนาจของพระองค์⁴ จากการปฏิรูปกลไกการเงินการคลังของรัฐขึ้นใหม่อย่างค่อยเป็นค่อยไปนี้ ส่งผลให้ปริมาณเงินภาษีอากรไหลเข้าส่วนกลางเพิ่มมากขึ้น (ตารางที่ 3.2) จนพระมหากษัตริย์สามารถปรับปรุงวิถีจัดสรรผลตอบแทนแก่บรรดาข้าราชการ

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453-68,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2517), หน้า 13.

* ความไร้เสถียรภาพนั้นปรากฏให้เห็นอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ต้นสมัยปกครองในราชสกุลจักรีวงศ์ ดังหลักฐานในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ความว่า “...เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น พระราชทรัพย์ขจัดสน เงินทองพระคลังจะแจกข้าราชการไม่พอ ต้องลดกึ่งแแบ่งสามให้สองแทบทุกปี เงินไม่มีต้องเอาผ้าดีให้ก็มีบ้าง ...” ประกาศเรื่องจะพระราชทานเบี้ยหวัดพระราชโอรสพระธิดาในพระบรมราชวัง ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทยร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), หน้า 465. จนเข้าสู่ต้นสมัยรัชกาลที่ 5 “เงินเบี้ยหวัดปีละ 11,000 ซึ่ง กิ่งคาแตก ได้เงินในคลังมหาสมบัติซึ่งเปนเงินำที่ค้องวังหาเปนพื้น นอกนั้นก็ปล่อยให้ค้าง ที่ได้ตัวเงินจริงมีประมาณสัก 20,000 ซึ่งเท่านั้น เงินไม่พอจ่ายราชการ ต้องเปนหนี้ตั้งแต่งานพระบรมศพ (รัชกาลที่ 4-ผู้ศึกษา) ตลอดมาจนถึงปีมะแมนี้ เปนเงิน 100,000 ชั่ง” พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อวันที่ 28 ตุลาคม รัตนโกสินทรศก 122 ใน พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน และ พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง, 2540), หน้า 328-329.

³ เดช บุญนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ. 2435-2458, หน้า 73.

** โดยรวมของพระราชบัญญัติดังกล่าวประกอบด้วยหลายมาตราที่ให้เห็นถึงการตัดผลประโยชน์ของผู้เคยมีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดเก็บภาษีอากรของรัฐ ด้วยการวางระเบียบที่รัดกุมทั้งเจ้าพนักงานในหน่วยงาน และเจ้าภาษีผู้มีหน้าที่ส่งเงินตามกำหนด ศึกษาเพิ่มเติมได้ใน ว.ช. ประสงค์, “พระราชบัญญัติสำหรับหอรัษฎากรพิพัฒน์ เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2416,” ใน ประวัติศาสตร์การฉบับสมบูรณ์. (กรุงเทพฯ: กรุงเทพฯการพิมพ์, 2514)

ขึ้นเป็นระบบเงินปีและเงินเดือนราชการประจำ คำถามคือเงินปีและเงินเดือนราชการกลายเป็นรายได้หลักของชนชั้นเจ้านายตลอดสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้อย่างไร

ตาราง 3.1

เงินรายได้แผ่นดินปี พ.ศ. 2416 – พ.ศ. 2447

พ.ศ.	รายได้ (ล้านบาท)	พ.ศ.	รายได้ (ล้านบาท)
2417	5.9	2435	259.3
2420	5.7	2438	305.0
2423	113.5	2441	481.3
2426	123.7	2444	611.8
2429	230.5	2447	779.6
2432	203.3		

ที่มา : พรเพ็ญ อันตระกูล, “การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453-68,” หน้า 28.

ประเด็นที่สามารถตอบใจทฤษฎีนี้คือ เมื่อกระบวนคัดสรรกลุ่มคนเข้าดำรงตำแหน่งข้าราชการเป็นอีกมิติหนึ่งที่ราชการที่ 5 ทรงตระหนักไม่น้อยไปกว่ามติดการปฏิรูปกลไกบริหารราชการแบบรวมศูนย์อำนาจ เนื่องจาก ประสบการณ์ที่ทรงถูกเถิดรอนอำนาจบริหารงานแผ่นดินภายใต้อิทธิพลของขุนนางตระกูลขุนนาคน อาจทำให้พระองค์ประสงค์ใช้พระราชวงศ์ผู้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์สูงกว่า (อย่างน้อยก็ด้วยความสัมพันธ์ทางชาติกำเนิด) เข้าดำรงตำแหน่งข้าราชการ

* ความสำคัญของระบบเงินเดือนราชการอาจชี้ให้เห็นได้จากการเป็นส่วนงบรายจ่ายขนาดใหญ่เมื่อเทียบกับงบประมาณประจำปี เช่น “ปี พ.ศ. 2452 กินสัดส่วนถึงร้อยละ 39.33 และเพิ่มเป็น 41.31 ในปีต่อมา” สุตธาคา เลขไวฑูรย์, “การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 64. กระทั่งสมัยรัชกาลที่ 6 เงินจ่ายราชการก็ยังคงเป็นภาระหลักของรายจ่ายแผ่นดินที่ ตามหลักฐานการใช้จ่ายสมัยพระองค์บ่งชี้ว่า การขยายตัวของรายจ่ายอย่างรวดเร็วที่สุดของรัฐบาลในด้านการบริหารนั้น ที่สำคัญก็คือรายจ่ายประเภทเงินเดือนของข้าราชการ โดยเฉพาะเงินเดือนซึ่งคิดเฉลี่ยเป็น 40% ของเงินรายจ่ายทั้งหมด พรเพ็ญ อันตระกูล, “การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453-68”, หน้า 171.

ประจำในกระทรวงทั้ง 12 และตำแหน่งตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล (เทียบเคียงผู้ว่าราชการจังหวัดในปัจจุบัน) ในส่วนภูมิภาค⁴

ตาราง 3.2

ตำแหน่งเสนาบดีแรกเริ่มทั้ง 12 กระทรวงในสมัยรัชกาลที่ 5

กระทรวง	ตำแหน่งเสนาบดี (เจ้ากระทรวง)
กระทรวงมหาดไทย	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ
กระทรวงการต่างประเทศ	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุไทยวงษ์
กระทรวงมุรธาธร	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา
กระทรวงนครบาล	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์
กระทรวงเกษตรพานิชการ	พระยาสุรศักดิ์มนตรี
กรมยุทธนาธิการ	นายพลเอก สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
กระทรวงกลาโหม	เจ้าฟ้าฯ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช
กระทรวงธรรมการและศึกษาธิการ	เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์
กระทรวงโยธาธิการ	เจ้าพระยาภาสกรวงษ์
กระทรวงวัง	พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์
กระทรวงยุติธรรม	พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม
กระทรวงพระคลัง	พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ
	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
	เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์

ที่มา : เรียบเรียงจาก ส. ตูลยานนท์, กระทรวงกับเสนาบดี ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึง รัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2435-2475)
และ ตราประจำตำแหน่ง (เชิงราช: โรงพิมพ์ บริษัท เชียงรายรุ่งโรจน์ จำกัด, 2544)

การผนวกคุณสมบัติทางชาติกำเนิดไปเป็นเกณฑ์คัดสรรข้าราชการระดับสูงที่รัชกาลที่ 5 ทรงกำหนดขึ้นจึงกลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่พระมหากษัตริย์ไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทรง

* “ระหว่างปี พ.ศ. 2435-2458 ตำแหน่งข้าหลวงใหญ่กับตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล 47 คน แปรคนเป็นเจ้า และคนหนึ่งเป็นหม่อมราชวงศ์” เดช บุญนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458, หน้า 210.

ผลิตซ้ำไปพร้อมกับกลไกบริหารราชการแผ่นดินแบบรวมศูนย์ ดังอรรถจักร สัตยานุรักษ์วิเคราะห์ไว้ดังนี้

“การที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขีดเส้นแบ่งกลุ่มคนด้วยชาติกำเนิด... หลักชาติวุฒิจะมี ความสำคัญสูงสุดในการที่องค์อัคริบัติย์จะใช้ในการเลือก หรือเลื่อนคนมาดำรง ตำแหน่งสำคัญๆ การให้ความสำคัญเป็นอันดับแรกสำหรับตำแหน่งสูงๆ ในสมัย รัชกาลที่ 5 ทำให้คนที่มีโอกาส เจริญก้าวหน้าในระบบราชการ..จำกัดตัวอยู่ในวงที่ แคบมาก.. องค์อัคริบัติย์ทรงทำให้สังคมประกอบด้วยคนเพียง 2 ระดับ คือ พระราชวงศ์ กับราษฎร ขุนนางซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของชนชั้นสูง หรือชนชั้นมูลนายถูกลด สถานภาพให้เป็นข้าราชการ ที่ต้องอยู่ภายใต้พระราชอำนาจอย่างแท้จริง...องค์อัคริบัติย์ สามารถเลือกพระราชวงศ์ ซึ่งถือว่ามีชาติวุฒิสูงมาดำรงตำแหน่งสำคัญๆ ได้ พระ ราชวงศ์จึงได้รับสิทธิต่างๆ มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นทางสังคมหรือการเมือง”⁵

ดังนั้น แม้จะปรากฏความเปลี่ยนแปลงบางประการในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่พระองค์นิยมให้ขุน นางข้าราชการสำนักรุ่นใหม่เข้ารับราชการได้สนองพระเดชพระคุณ จนมีส่วนทำให้เจ้านายชั้นสูงหลาย พระองค์แสดงสถานะแยกห่างจากฝ่ายข้าราชการ แต่นั่นก็มิได้สั่นคลอนรากฐานของระบบ ราชการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ชนชั้นเจ้านายโดยรวมมากนัก พระราชวงศ์โดยทั่วไปยังทรงมีสถานะ ทางการเมืองที่เด่นที่สุดอยู่⁶ อีกทั้งความโดดเด่นก็ยังปรากฏชัดขึ้นครั้งผลิตแผ่นดินเข้าสู่รัชกาลใหม่ เมื่อรัชกาลที่ 7 ทรงประสงค์ให้เจ้านายจำนวนมากผลิตเวียนสู่ตำแหน่งเสนาบดี และอภิรัฐมนตรี จนกระทั่งก่อนปีพ.ศ. 2475

“ผู้ซึ่งสมควรจะเป็นสมาชิกจำเป็นต้องเป็นผู้ซึ่งมีความคุ้นเคยและชำนาญงานราชการมาก มาแต่ก่อน และประกอบด้วยเกียรติคุณทั้งความสามารถ สมควรเป็นที่ไว้วางพระ ราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดจนมหาชนทั้งหลาย เราจึงได้เลือกสรร สมเด็จเจ้า ฟ้าฯ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระองค์ 1 สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครสวรรค์ รพินิต พระองค์ 1 สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ พระองค์ 1 กรมพระ ดำรงราชานุภาพ พระองค์ 1 กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระองค์ 1 ด้วยทั้ง 5 พระองค์นี้

⁵ อรรถจักร สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 – พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 238-239.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 239.

ทรงรับราชการในตำแหน่งสำคัญมาแต่รัชกาลที่ 5 เคยเป็นที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย ทั้งได้คุ้นเคยทราบกระแสพระราชดำริ และพระบรมราโชบายของสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงมาแต่ก่อน ล้วนทรงพระปรีชาสามารถและมีเกียรติคุณจะหาผู้อื่นเสมอเหมือนได้ โดยยาก เราตั้งให้เจ้านายผู้ใหญ่ทั้ง 5 พระองค์เป็น อภิรัฐมนตรีแต่บัดนี้ต่อไป”⁷

การที่รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์กำหนดธรรมเนียมปฏิบัติสำหรับผู้ดำรงอยู่ในราชสกุลจักรีวงศ์ ให้จำเป็นต้องเข้ารับราชการ จึงประหนึ่งเป็นวิถีครอบงำเชิงอำนาจให้เจ้านายส่วนใหญ่ไม่อาจมีอิสระที่จะแสวงหาเส้นทางดำรงชีวิตด้านอื่นๆ นอกเหนือจากการรับราชการ และด้วยนิสัยความแทบไร้ซึ่งอิสระเช่นนี้ จึงส่งผลให้พัฒนาการทางเศรษฐกิจของชนชั้นเจ้านายก่อนปี พ.ศ. 2475 อ้างอิงอยู่บนรากฐานการรับพระราชทานเงินได้จากพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญตามที่ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ วิเคราะห์ไว้

“เนื่องด้วยเจ้านายทั้งชายและหญิงถือธรรมเนียมว่าเกิดมาเป็นเจ้านายแล้วต้องทำราชการ จึงไม่ปรากฏหลักฐานว่าเจ้านายประกอบอาชีพอื่นๆ จึงอาจกล่าวได้ว่า เงินที่ได้รับพระราชทานทั้งที่เป็นรายเดือนและรายปีเป็นรายได้หลักสำคัญสำหรับเจ้านายโดยทั่วๆ ไป”⁸

และแม้ผู้ศึกษาจะไม่สามารถพิสูจน์ได้ ว่าถึงที่สุดแล้วสำนักคิดโดยรวมของชนชั้นเจ้านายก่อนเปลี่ยนแปลงระบอบปกครอง ต้องการต่อต้านพัฒนาการความเป็นข้าราชการของพระมหากษัตริย์ที่รื้อยรัดตนเองเพื่อแสวงหาความเป็นอิสระในการดำรงอยู่มากน้อยเพียงไร* แต่เท่าที่สืบพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ผู้ศึกษาก็แทบไม่พบมูลเหตุบ่งชี้พฤติกรรมการขัดธรรมเนียมการรับ

⁷ พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468 ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ใน ส. คลยานนท์, กระทรวงกับเสนาบดี ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึง รัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2435-2475) และตราประจำตำแหน่ง, หน้า 122.

⁸ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475 (กรุงเทพฯ: ฟ้าเดียวกัน, 2553), หน้า 45.

* คงไม่อาจสรุปได้ว่าเจ้านายทั้งหมดปราศจากความรู้สึกรัดแย้งกับหน้าที่ราชการ ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตกล่าวว่า “การที่ท่านทำราชการมาก็มิใช่เพราะมักใหญ่ใฝ่สูง แม้ทหารท่านก็ไม่ได้อยากเรียน ท่านอยากเรียนคนตรี อยากจะเป็นนักคนตรี แต่ขัดพระบรมราชโองการไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงย้ายอยู่เสมอว่า เกิดมาเป็นเจ้า ต้องทำราชการช่วยบ้านเมือง ” บันทึกพระจริยวัตรส่วนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต และเหตุการณ์ในวันเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 โดย นายสิงโต วัฒนสมบัติ ใน พระราชประวัติพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรัสรัตนศิริมาน และบทพระนิพนธ์ในพระองค์ (กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, 2544), หน้า 201.

ราชการของเจ้านาย นอกจากบางกรณี เช่น หม่อมเจ้า สิทธิพร กฤดากร (โอรสของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์) และหม่อมศรีพรหมา ที่ปฏิเสธการรับราชการและมุ่งประกอบอาชีพเกษตรกรรม*

เมื่อปรากฏดังนี้จึงอุปมาได้ว่า นอกจากค่านิยมว่าด้วยภาระหน้าที่ของชั้นในสังคมศักดินา รวมถึงอภิสิทธิการถือครองอำนาจการเมืองตามนโยบายปกครองแผ่นดินภายใต้ระบบราชการแบบราชสำนัก จะเป็นตัวแปรที่สักระหว่างสำนักคิดของชนชั้นเจ้านายออกจากวิถีดำรงอยู่ในสถานะชนชั้นอิสระแล้ว (เช่นกรณีพิชิตชาวจีน หรือราษฎร)** ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ได้เจ้านายพึงได้จากเงื่อนไขความเป็นข้าราชการ ก็อาจมั่งคั่งและมั่นคงพอจนกลายเป็นกระบวนบ่มเพาะทรศนะทางความคิดความเชื่อมั่นว่าตนเองไม่จำเป็นต้องค้นหาความสามารถทางการผลิต การค้าและการลงทุน เฉกเช่น ชาวนา หรือพ่อค้าชาวจีน ซึ่งหากขยายความต่อเนื่องว่าเพราะเหตุใดผู้ศึกษาจึงนิยามความมั่งคั่งและมั่นคงลงบนระบบเงินปีและเงินเดือนราชการของชนชั้นเจ้านาย ก็อาจอธิบายได้คือในแง่ความมั่งคั่งหรือพิจารณาจากปริมาณเงินได้พระราชทาน โดยปรกติแล้วข้าราชการผู้ใหญ่และเสนาบดีมีเงินเดือนมากกว่าข้าราชการระดับล่างประมาณ 200 เท่า⁹ และเพื่อแสดงภาพความแตกต่างของเงินเดือนให้ชัดขึ้น อาจเทียบจากข้าราชการระดับล่างสุดคือเสมียน ได้รับพระราชทานเงินเดือนประมาณเดือนละ 20 บาท ซึ่งนี่ก็เป็นรายได้ที่สูงมากแล้วสำหรับราษฎร โดยทั่วไปก่อนปี พ.ศ. 2475 ข้าราชการวิสามัญบางสาย เช่นครูโรงเรียนประชาบาลในต่างจังหวัด ได้รับค่าจ้างสอนไม่ถึงเดือน

* “หลังการสมรสท่านทั้งสองจึงตัดสินใจละทิ้งชีวิตสังคมเมืองหลวงไปตั้งหลักปักฐานประกอบอาชีพเกษตรกรรมอยู่ที่ ฟาร์มบางเบิด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งในสมัยนั้นสถานที่นี้ตามความรู้สึของคนทั่วไปคือ อยู่นอกฟ้าป่าหิมพานต์ เพราะทั้งการเดินทางและความเป็นอยู่แสนลำบากยากเข็ญทุรกันดาร” และ “ม.จ. สิทธิพร ทรงศึกษาที่ประเทศอังกฤษ และเมื่อกลับมา ยังสยามก็เข้ารับราชการในกระทรวงพระคลัง นอกจากการได้เลื่อนตำแหน่งอย่างรวดเร็วแล้ว สมัยแรกๆของการรับราชการของพระองค์ก็ไม่ได้แตกต่างจากพระราชวงศ์อื่นๆที่กลับมาจากต่างประเทศในยุคนั้น อย่างไรก็ตามในปี 1921 ทรงได้ทำหัตถ์ครอบครวและเพื่อนฝูงตกใจด้วยการทรงลาออกจากราชการ และเสด็จออกจากกรุงเทพฯไปเป็นชาวนาที่ภาคใต้” ความส่วนแรกอ้างใน คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ลูกท่านหลานเธอที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จในราชสำนัก(กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), หน้า 188. ความส่วนหลังอ้างใน เบนจามิน เอ. บัทสัน, อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม, บรรณาธิการแปลโดย กาญจณี ละอองศรี และยุพา ชุมจันทร์(กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 148-150.

** “อนึ่งในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ยังมีการเน้นด้วยว่าการประกอบการค้าหรือการประกอบการใดๆ เพื่อหากำไรมาเป็นของตนเองมิใช่เพื่อประโยชน์หรือความเจริญของบ้านเมืองโดยตรง เป็นสิ่งที่เข้าไม่พึงกระทำ เพราะเป็นการเสื่อมเสียพระเกียรติยศของเจ้า สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชวรนายกฯ ทรงยึดมั่นในจารีตทางความคิดเช่นนี้ด้วย ดังนั้นแม้ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว พระองค์ก็ยังทรงเน้นให้เข้ารับราชการเพื่อทำประโยชน์แก่บ้านเมืองด้วยความรู้ความสามารถที่มีอยู่ เมื่อใดที่บ้านเมืองไม่ต้องการแล้วจึงจะเป็นอิสระแก่ตัว” สายชล สัตยานุรักษ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชวรนายก การสร้างอัตลักษณ์เมืองไทยและชนชั้นของชาวสยาม(กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 189.

⁹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, หน้า 45.

ละ 10 บาท¹⁰ ขณะที่ข้าราชการระดับสูงได้รับพระราชทานเงินเดือนในหลักหลายร้อยถึงพันขึ้น ความต่างของอัตราเงินเดือน นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ อธิบายไว้ดังนี้

“ตัวอย่างเช่น ในสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งเป็นเวลาที่ระบบราชการแบบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้วิวัฒนาการมา 3 ทศวรรษเศษ เสนาบดีได้รับพระราชทาน เงินเดือนระหว่างเดือนละ 2,300 จนถึง 4,500 บาท จนถึงปีสุดท้ายของระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้รับพระราชทานเงินเดือนเดือนละ 2,000 บาทขึ้นไปอยู่ 25 คน ข้าราชการระดับรองถัดไปจำนวน 31 คนได้รับ พระราชทานเงินเดือนเดือนละประมาณ 1,700 บาท...”¹¹

การกำหนดชั้นตำแหน่งข้าราชการในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จึงไม่เฉพาะเป็นมาตรวัดที่ พระมหากษัตริย์ทรงใช้ควบคุมกำลังราชการว่าใครควรเข้าถึงและใช้อำนาจปกครองได้มากน้อย เพียงไร แต่ยังเสมือนดังเครื่องมือช่วยชี้นำพระองค์ว่า แต่ละภาระหน้าที่งานราชการที่ต่างกันนั้น สมควรแก่การพระราชทานเงินตอบแทนเท่าไร ดังนั้น เมื่อชนชั้นเจ้านายคือกลุ่มชนที่ พระมหากษัตริย์ทรงไว้วางใจให้ช่วยบริหารงานสำคัญๆ* (ตัวแสดงคือการมั่งคั่งดำรงตำแหน่งราชการ ระดับสูง) สักส่วนเงินพระราชทานที่ได้รับจึงยอมตกในเกณฑ์ระดับสูงตามธรรมเนียมปฏิบัติ นอกจากนั้น ความที่ระบียบจัดสรรเงินได้ของข้าราชการก่อนพ.ศ. 2475 ยังคงมีลักษณะการควบคุม จากพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยตรง ไม่ใช่ระบียบที่กำกับภายใต้ข้อบังคับใช้ทาง กฎหมายเช่นปัจจุบัน การพระราชทานเงินปีและเงินเดือนราชการจึงเป็นธรรมเนียม (ไม่ใช่ ข้อกำหนด) ที่พระมหากษัตริย์ทรงปรับเปลี่ยนได้ตามพระราชประสงค์** ซึ่งก็อาจเชื่อถือได้ว่า ชน ชั้นเจ้านายได้ประโยชน์จากเงื่อนไขไม่น้อยในช่วงที่คุลงบประมาณแผ่นดินของรัฐมีเสถียรภาพ เมื่ออ้างอิงจากบันทึกความทรงจำของ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 81.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 80.

* หรืออีกนัยหนึ่งคือทรงเห็นชอบที่จะใช้พระราชวงศ์เป็นฐานสนับสนุนความมั่งคั่งของราชสำนักและพระราชอำนาจ ของพระมหากษัตริย์

** “มักกล่าวกันว่ากรณีที่ข้าราชการไม่ได้ขึ้นเงินเดือนบ้างหรือถูกลดเงินเดือนบ้าง เป็นสาเหตุของการปฏิวัติในคราว นั้น นี่เป็นคำวินิจฉัยที่วางอยู่บนความเข้าใจระบบราชการสมัยใหม่โดยแท้ โดยไม่ได้ตระหนักว่าในพัฒนาการทาง ประวัติศาสตร์นั้นมีระบบราชการของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือระบบราชการแบบราชสมบัติอยู่อีกชนิดหนึ่ง ซึ่งข้าราชการ หรือข้าราชการบริหารในระบบเข้าใจกันเป็นอย่างดีว่า เงินเดือนเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์พระราชทานลงมาให้ ดังนั้นย่อมจะขึ้น หรือเปลี่ยนแปลงไปได้” นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, หน้า 11.

“ตามปกติในหลวงมักพระราชทานเพิ่มเงินเจ้าในเวลาที่ทรงเห็นว่าได้ทำประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นพวกทำราชการ ถ้าผู้ใดทำงานได้เป็นเรื่องเป็นราวแล้ว นอกจากจะได้ยศตามทางการแล้ว ยังได้พระราชทานเงินปีเพิ่มขึ้นเป็นรางวัลส่วนพระองค์”¹²

สำหรับประเด็นความมั่นคง หรือพิจารณาจากกระบวนการทำงานของระบบเงินปีและเงินเดือนราชการของเจ้านายโดยเฉพาะในช่วงตลอดสมัยรัชกาลที่ 7 ที่รัฐบาลประสบปัญหาดุลการเงินอย่างหนัก อันเนื่องมาจากวิกฤตการณ์ความผันผวนของระบบเศรษฐกิจโลก ปรากฏว่าแม้รัฐบาลรวมทั้งพระมหากษัตริย์จะทรงพยายามแก้ปัญหาดุลการเงินการคลังของแผ่นดินให้เข้าสู่ดุลยภาพมากที่สุด แต่รัชกาลที่ 7 กลับทรงแทบไม่สามารถบังคับใช้นโยบายการเงิน (กลไกภาษี) ของรัฐเพื่อการใดๆ อันจะส่งผลให้พระราชวงศ์เสียผลประโยชน์ เช่นรายงานที่ส่งถึงทูตอังกฤษ ความว่า “ก็เข้าใจว่าการปฏิรูปเกี่ยวกับการภาษีนั่นจะต้องมีการเก็บภาษีทรัพย์สินของพระองค์ท่านทั้งหลาย และจากเท่าที่ข้าพเจ้ารับทราบมา พวกเขาพยายามคัดค้านเรื่องนี้เป็นอย่างมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเองจะไม่ยอมไปบังคับพวกเขาได้เลย..”¹³ อีกทั้งนโยบายการคลัง เช่นการตัดลดเงินจัดสรรส่วนราชการ ก็ปรากฏในทิศทางเดียวกัน คือ พระมหากษัตริย์ไม่อาจทรงถ่ายภาระนี้ให้กับข้าราชการเจ้านายเทียบเท่าข้าราชการขุนนางในระดับกลางลงมาทั่วทั้งหมดทั้งในแง่การถูกลดเงินเดือน หรือกระทั่งถูกคุดออกจากราชการจำนวนมาก กล่าวกันว่า ในขณะนั้นเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ยังมีเงินเดือนมาก และก็เป็นที่เลื่องลือกันว่า บางรายก็ใช้ชีวิตหรูหราฟุ่มเฟือย ข้างฝ่ายผูกขาดการปกครองในตำแหน่งที่สามารถกุมนโยบายแห่งรัฐไว้อีกด้วย หาได้ถูกตัดออกจากราชการหรือลดเงินเดือนลงแต่อย่างไรไม่ และในขณะที่มีการลดเงินเดือนข้าราชการตามกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ นั้น เจ้านายที่อยู่ในตำแหน่งสูงกลับได้เลื่อนขึ้นเงินเดือนก็มี¹⁴

กล่าวโดยสรุป ระบบราชการ ราชสำนัก และพระมหากษัตริย์ถือเป็นองค์ประกอบแห่งชีวิตของชนชั้นเจ้านายทั้งทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจอย่างแทบไม่สามารถแยกออกจากวิถีดำรงอยู่ตลอดสมัยปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้ จนอาจทำให้โลกทัศน์ทางความคิดของ

¹² หม่อมเจ้า พูนพิศมัย คิตุกุล, สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น ประวัติศาสตร์เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), หน้า 29.

* ประเด็นดังกล่าว ศึกษาเพิ่มเติมได้จาก มุขี นกยูงทอง, “ปัญหาเศรษฐกิจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2468-2477),” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึงพ.ศ. 2484, นิตยทิพย์ นาดสุภา และสมภพ มานะรังสรรค์, บรรณาธิการ. (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), หน้า 494-533.

¹³ เบนจามิน เอ. บัทสัน, อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม, หน้า 287.

¹⁴ เกียรติชัย พงษ์พานิชย์, ปฏิวัติ 2475 (พระนคร : แพรวพิทยา, 2514), หน้า 64-65.

ชนชั้นเจ้านายโดยรวมก่อนพ.ศ. 2475 เชื่อมั่นว่า ไม่ว่าจะอย่างไรก็แล้วแต่ พระมหากษัตริย์และระบบราชการแบบราชสำนัก ก็จะต้องคงทำหน้าที่ความมั่นคงตลอดจนความมั่นคงแก่ตนเอง แม้ว่าจะมีข้าราชการขุนนางหรือราษฎรที่เริ่มตั้งคำถามถึงความไม่ชอบธรรมในระบบการปกครองแบบผูกขาดอำนาจและทรัพยากรทางเศรษฐกิจไว้ที่ราชวงศ์จักรีแล้วก็ตาม* จนเมื่อโลกทัศน์ทางความคิดดังกล่าวถูกละทิ้งและราษฎรท้าทายอย่างรุนแรงภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ดังจะกล่าวถึงต่อไป

3.2 ปราบปรามการฉ้อฉลความผันผวนด้านการเงินของเจ้านาย ภายหลังกฎหมายพระราชกำหนดเงิน

มาตรการตัดลดรายจ่ายส่วนพระมหากษัตริย์ เงินเดือนและเงินบำนาญของเจ้านาย

จากแรงข่มขู่ด้วยปากกระบอกปืน ทหาร และรถถัง รวมทั้งสภาวะความผันผวนของกำลังราชการที่พระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ไม่อาจประเมินได้ว่ากำลังคนในอำนาจรอบข้างของคณะปฏิวัติมีสัดส่วนมากน้อยเพียงใด ย่อมเป็นเหตุให้พระมหากษัตริย์ และเจ้านายบางพระองค์ตัดสินใจแสดงท่าทีประนีประนอมกับแนวทางการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญที่สถาปนาขึ้นโดยคณะราษฎร แต่ไม่นานหลังประกาศพระราชกำหนดฉบับที่ 1 ถูกแถลงสู่สาธารณะในเดือนมิถุนายน คณะราษฎรก็ได้ทูลขอให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประกาศปลดพระบรมวงศานุวงศ์ที่เป็นเสนาบดี 6 พระองค์ รองเสนาบดี 1 พระองค์¹⁵ จนเกิดการออกประกาศผลัดเปลี่ยนเสนาบดี ปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างๆ ในเดือนเดียวกันและได้ทยอยออกมาเรื่อยๆ** กระทั่งคณะราษฎรจัดตั้งข้าราชการการเมืองขึ้นเป็นส่วนอำนาจควบคุมข้าราชการประจำอีกชั้นหนึ่ง (รวมถึงเสนาบดีประจำกระทรวง) โดยมีรายละเอียดที่ศึกษาจากหนังสือ ปฏิวัติ 2475 ที่เขียนโดยชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธีรศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ กล่าวไว้ดังนี้

* ดังหม่อมเจ้า พูนพิศมัย ดิศกุล ทรงบันทึกไว้ความว่า “เจ้าชั้นหลังของเราจึงกลับมาพร้อมด้วยความเลื่อมจนทำให้ใจเราเศร้าอย่างหมดหวัง ทุกคนพากันซุบซิบนินทาว่า เจ้านายชุดนี้ไม่ทำประโยชน์ให้ประเทศเช่นเจ้านายในรัชกาลที่ 4 ข้าพเจ้าเคยเตือนเจ้าชั้นพระราชนัดดาเหล่านี้ว่า ในหลวงไม่ทรงมีพระราชโอรสมาถึง 2 รัชกาลแล้ว ฉะนั้นการรับผิดชอบในเรื่องพระราชวงศ์ก็จำเป็นจะต้องตกมาถึงชั้นหลานๆ จึงถึงเวลาที่จะต้องบำเพ็ญบรรณาธิให้ผู้คนเลื่อมใส แต่คำตอบที่ข้าพเจ้าได้ก็คือ ใครว่าก็ช่างเป็นไร อย่างไรๆเราก็ไม่อดตาย...” หม่อมเจ้า พูนพิศมัย ดิศกุล, สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็นภาคจบ(กรุงเทพฯ: มติชน, 2551), หน้า 59.

¹⁵ แคมสุช นุมนนท์, ละครการเมือง 24 มิถุนายน 2475(กรุงเทพฯ: หอรัตนชัยการพิมพ์, 2545), หน้า 29.

** รายละเอียดในประกาศต่างๆ ศึกษาได้จาก ร้อยคำราชโองการ เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 45 กฎหมาย พ.ศ. 2475(กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติเวช, 2483)

“ไม่เพียงมีการเปลี่ยนชื่อจาก ประธานกรรมการราษฎร คณะกรรมการราษฎร และ กรรมการราษฎร มาเป็น นายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี และรัฐมนตรี เท่านั้น แต่ ความหมายและโครงสร้างหน้าที่ของฝ่ายบริหารตามรัฐธรรมนูญฉบับถาวรก็ได้ เปลี่ยนแปลงไปด้วย กล่าวคือ ฝ่ายบริหารชุดใหม่ได้รวมเอาคณะกรรมการราษฎรซึ่งมี อำนาจควบคุมด้านนโยบาย และเสนาบดีกระทรวงต่างๆ ซึ่งมีหน้าที่ปฏิบัติงานไปตาม ระเบียบโดยรับผิดชอบต่อ คณะกรรมการราษฎร ซึ่งมีอำนาจถอดถอนและแต่งตั้ง เสนาบดี มารวมกันไว้เป็นคณะรัฐมนตรี”¹⁶

ก็หาใช่ว่าจะเป็นส่วนกลไกอำนาจที่เปิดโอกาสให้พระราชวงศ์เข้าร่วมได้ ดังปรากฏตามบัญญัติ กฎหมายรัฐธรรมนูญถาวรฉบับแรกของไทย (10 ธันวาคม 2475) ในหมวด 1 มาตราที่ 11 ความว่า “พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปโดยกำเนิดหรือ โดยแต่งตั้งก็ตามย่อมดำรงอยู่ในฐานะ เหนือการเมือง”¹⁷

กระบวนบังคับใช้อำนาจรัฐ (ทั้งในรูปข้อบังคับใช้ และตัวบทกฎหมาย) เพื่อจำกัดสิทธิทางการเมืองของเจ้านายเชื้อพระวงศ์ และพระมหากษัตริย์ อย่างต่อเนื่อง มีส่วนสำคัญให้ระดับความขัดแย้งระหว่างราชสำนักกับคณะราษฎรที่ก่อตัวครั้งเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองทวีสูงขึ้น จนเจ้านายบางส่วนรวมทั้งข้าราชการผู้ซึ่งยังคงภักดีต่อราชสำนักกลุ่มหนึ่งเริ่มตัดสินใจวางแผนล้มล้างรัฐบาลคณะราษฎรอย่างลับๆจนนำไปสู่เหตุการณ์ต่อสู้กับรัฐบาลอย่างเปิดเผยในเดือน ตุลาคม พ.ศ. 2476 การต่อสู้ครั้งนั้น แม้จบลงด้วยความปราชัยของคณะก่อการ แต่ร่องรอยความขัดแย้งทางการเมืองที่ถูกเปิดเผยแล้ว ก็ทิวให้รัฐบาลเพิ่มความเข้มงวดในการควบคุมความเคลื่อนไหวของราชสำนักมากยิ่งขึ้น ดังเช่นการอาศัยความเด็ดขาดแห่งอำนาจตุลาการ**จัดการเอาผิดกับเจ้านาย

¹⁶ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และธีรารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, ปฏิวัติ 2475(กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 222.

¹⁷ “รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม 10 ธันวาคม 2475,” ใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัชดิยา กรรณสูต, เอกสารการเมืองการปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477 (กรุงเทพฯ: สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2532), หน้า 180.

* ทราบโดยทั่วไปในนาม “กบฏบวรเดช” การก่อการครั้งนั้น กล่าวกันว่าเป็นการกระทำของกลุ่มอำนาจเก่าซึ่งเกิดขึ้นด้วยแรงสนับสนุนจากกลุ่มเจ้านายบางส่วน เช่น พระองค์เจ้าบวรเดช อีกทั้งรัฐก็ยังคงตั้งข้อสงสัยว่า รัชกาลที่ 7 ทรงอยู่เบื้องหลังการก่อการในครั้งนั้น

** การบังคับใช้ พ.ร.บ. จัดตั้งศาลพิเศษ พ.ศ. 2476 พ.ศ. 2478 และพ.ศ. 2481

ผู้เกี่ยวข้องให้ตกเป็นนักโทษทางการเมือง เช่นกรณี หม่อมเจ้า สิทธิพร กฤดากร* รวมทั้งการส่งปลด เจ้าชายอีกหลายพระองค์ออกจากราชอาณาจักรเพิ่มเติม ไม่ว่าจะเป็น หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล หม่อมเจ้าสุขปรารถ กมลาศน์ หม่อมเจ้า วิเศษศักดิ์ ชยางกูร¹⁸ และสำหรับเจ้าชายอื่นๆผู้ไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง บทโทษอันเข้มงวดนี้ก็ใช้ได้ผลในลักษณะของการเขียนเสียให้ว้ากแล้ว เจ้าชายจำนวนมาก เลือกที่จะไม่ยุ่งเกี่ยวทางการเมืองโดยตรง รวมทั้งรัชกาลที่ 7 และเจ้าชายชั้นสูงหลายพระองค์ก็ จำต้องลี้ภัยออกนอกประเทศดังที่ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อธิบายไว้ว่า

“สรุปได้ว่าภายในเวลาไม่ถึง 2 ปีภายหลังการยึดอำนาจองค์บุคคลสำคัญของระบอบเก่าต่างทยอยออกต่างประเทศ และส่วนใหญ่ก็สิ้นพระชนม์นอกสยาม เริ่มจาก กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ครั้งหลังการกบฏบวรเดช สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพ ก็เสด็จออกไปป็นิ่ง กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินเสด็จออกไปอยู่สิงคโปร์”¹⁹

ยิ่งไปกว่านั้นความหวาดระแวงของคณะราษฎรยังไม่อาจยุติลงทั้งหมด เพราะในปี พ.ศ. 2481 ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการศาลพิเศษอีกครั้ง เพื่อพิจารณาคดีเกี่ยวกับผู้คิดร้ายต่อรัฐบาล ในการนี้ ส่วนน้อยของเจ้าชายชั้นสูงที่หลงเหลือในประเทศ เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ถูกตั้งข้อกล่าวหาด้านความมั่นคงจากที่พระองค์เสด็จออกต่างประเทศเพื่อพบปะกับเจ้าชายอื่นๆ จนผลสุดท้าย พระองค์ถูกศาลพิเศษพิพากษาตัดสินประหารชีวิต แต่ได้รับการลดโทษเหลือจำคุกตลอดชีวิต²⁰ ในสมัยแรกของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม

การที่รัฐบาลคณะราษฎรสามารถผันกลไกอำนาจรัฐจากครั้งหนึ่งซึ่งดำรงฐานะเครื่องมือผลิตซ้ำอำนาจการเมืองของพระราชวงศ์ไปเป็นเครื่องมือผลิตซ้ำภาวะความตกต่ำทางการเมืองแก่พระราชวงศ์ จึงเสมือนข้อบ่งชี้ได้ว่า ราชสำนักสูญเสียพื้นที่เชิงอำนาจภายใน โครงสร้างระบบการเมืองไทยหลังเปลี่ยนแปลงระบอบปกครองลงอย่างมาก และแน่นอนว่าข้อสูญเสียดังกล่าวยังผลให้เกิดพลวัตความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของพระราชวงศ์ในทิศทางเดียวกันกล่าวคือ เมื่อ

* หลังจากคดียืดเยื้อมากกว่า 2 ปีหลังเหตุการณ์ จึงถูกพิพากษาให้จำคุกตลอดชีวิต และต่อมาถูกส่งตัวไปคุมขังที่เกาะตะรุเตา เมื่อปีพ.ศ. 2482 ภายหลังได้รับการปล่อยตัวในปีพ.ศ. 2487 มีความเป็นไปได้สูงว่า เหตุผลหลักที่ทำให้ต้องทรงถูกจำคุกเป็นเพราะทรงเป็นพระเชษฐาของพระองค์เจ้าบวรเดช ทั้งที่ทรงละทิ้งอำนาจหรือบรรดาศักดิ์ในระบบราชการมาแล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2464 เพื่ออุทิศกำลังทั้งหมดไปใช้เพื่อการกสิกรรม

¹⁸ แกรมสุข นุ่มนนท์, *ละครการเมือง 24 มิถุนายน 2475*, หน้า 101.

¹⁹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, *ประวัติศาสตร์การเมืองไทย 2475-2500* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2544), หน้า 162-163.

²⁰ แกรมสุข นุ่มนนท์, *ละครการเมือง 24 มิถุนายน 2475*, หน้า 103-104.

กระบวนกำหนดนโยบายจัดสรรเงินงบประมาณแผ่นดินขึ้นกับชนชั้นการเมือง ด้วยฐานะของพระราชวงศ์ส่วนใหญ่ที่เป็นเสมือนจำเลยทางการเมืองของรัฐบาลมากกว่าพันธมิตร จึงเป็นไปได้ยากที่พระราชวงศ์จะมีอำนาจต่อรองกับรัฐบาลคณะราษฎรให้คงไว้ซึ่งธรรมเนียมการใช้จ่ายเงินแผ่นดินเพื่อเลี้ยงดูข้าราชการสำนักเช่นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ อีกทั้งรัฐบาลเองก็ตระหนักถึงความเคลื่อนไหวของกลุ่มอำนาจฝ่ายอนุรักษนิยมที่พยายามส่งมอบอำนาจคืนแก่พระมหากษัตริย์และราชสำนักผ่านกลไกรัฐธรรมนูญมาโดยตลอด (เช่นกรณีกบฏบวรเดช) การจำกัดฐานการเงินของพระราชวงศ์ รวมถึงพระมหากษัตริย์ จึงหมายถึงมาตรการทางเศรษฐกิจที่รัฐบาลคณะราษฎรใช้เพื่อเพิ่มหลักประกันความมั่นคงทางอำนาจแห่งตนเอง(ประหนึ่งก็เพื่อจำกัดทุนทางเศรษฐกิจสำหรับใช้เพื่อกิจกรรมต่อต้านรัฐบาล) ด้วยเหตุนี้ เบื้องต้น รัฐบาลคณะราษฎรจึงเห็นสมควรให้งดจ่ายเงินเดือนแก่เจ้านายบางพระองค์ที่ถูกบังคับให้สิ้นสภาพความเป็นข้าราชการของรัฐ (หรือถือเป็นการดำเนินมาตรการโดยอ้างหลักการของระบบราชการโดยตรง คือเมื่อผู้นั้นไม่ใช่กำลังคนของแผ่นดินแล้ว รัฐก็ไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะต้องจ่ายค่าตอบแทน) เช่นกรณีการตัดเงินเดือนทั้งหมดของกรมพระยาดำรงราชานุภาพภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง จากเดิมซึ่งทรงมีรายรับจากตำแหน่งอภิรัฐมนตรีถึงเดือนละ 3,700 บาท²¹ นอกจากนี้ แม้ว่าการที่เจ้านายถูกคัดออกจากระบบราชการจะยังคงถือสิทธิรับเงินบำนาญ แต่ในความเป็นจริง สัดส่วนเงินบำนาญที่เจ้านายควรได้รับตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดขึ้นในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ก็ยังถูกรัฐบาลตัดทอนลง ดังสะท้อนผ่านบันทึกอัตตชีวะประวัติพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

“พ่อ (หมายถึงพระบิดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา- ผู้ศึกษา)
.. จึงนอนกินบำนาญซึ่งถูกขอไปบำรุงชาติที่รักของเราเสียเกือบหนึ่งในสามส่วน พ่อก็
อยู่ไปอย่างอืดๆ จะว่าอืดคักก็ได้”²²

อีกทั้งสำหรับเจ้านายบางพระองค์ซึ่งตกเป็นจำเลยของรัฐบาลในฐานะนักโทษการเมืองด้วยแล้ว อาจถึงขั้นต้องสูญเสียกระทั่งสิทธิการรับเงินบำนาญเลี้ยงชีพ ซึ่งประเด็นดังกล่าวหากพิจารณาโดยยึดฝ่ายอำนาจเก่าเป็นตัวตั้งก็อาจเชื่อได้ว่ามีมูลความจริงอยู่บ้าง เพราะเป็นเรื่องที่พระปกเกล้าฯ ทรงต้องลงทุนออกหน้าต่อรองกับรัฐบาลด้วยพระองค์เอง

²¹ ถอดความจาก เรื่องเดียวกัน, หน้า 94.

²² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, อัตตชีวะประวัติพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ศิรินทรา, 2517), หน้า 112.

“...ข้าราชการที่ถูกปลดจากราชการ โดยฐานถูกสงสัยว่าจะมีความผิดทางการเมืองก็ดี หรือที่ถูกหาว่า กล่าวร้ายรัฐบาล ถูกลงโทษและพ้นโทษไปแล้วก็ดี แต่ถูกตัดสิทธิในการที่จะรับเบี้ยบำนาญ ขอลให้เขาได้กลับได้รับบำนาญตามที่เขามีเกณฑ์จะได้ในวันที่ถูกปลด...”²³

อย่างไรก็ดี กระบวนบันทอนเสถียรภาพทางการเงินของเจ้านาย มิได้ถูกรัฐบาลคณะราษฎรแทรกแซงเฉพาะในส่วนฐานการเงินที่ขึ้นตรงกับระบบเงินเดือนราชการเท่านั้น หากยังรวมถึงเงินปีพระราชทานที่ขึ้นตรงกับพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์ หรือทรัพย์สินส่วนพระคลังข้างที่

ความเปลี่ยนแปลงทางบทบาทและสถานะของกรมพระคลังข้างที่ระหว่างปีพ.ศ. 2475- ต้นทศวรรษ 2490

หลังเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่นานนัก รัฐบาลคณะราษฎรก็พยายามปฏิรูประบบการเงินในกรมพระคลังข้างที่ของพระมหากษัตริย์ขึ้นใหม่ ด้วยเริ่มต้นจากการแบ่งแยกสถานะทรัพย์สินของกรมพระคลังข้างที่ ออกเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์กับทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ในปีพ.ศ. 2476ตามข้อมูลที่ปรากฏในบทความเรื่อง “สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์กับบทบาทการลงทุนทางธุรกิจ” ของ พอพันธ์ อุทยานนท์ ดังนี้

“ในปีพ.ศ. 2476 รัฐบาลได้เข้าไปจัดการทรัพย์สินของกรมพระคลังข้างที่ โดยแบ่งทรัพย์สินของกรมพระคลังข้างที่ออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ทรัพย์สินส่วนพระองค์ ซึ่งหมายถึงทรัพย์สินหรือสิทธิในทรัพย์สินที่พระมหากษัตริย์ทรงมีก่อนที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์ หรือทรงได้มาหลังจากครองราชย์สมบัติแล้วจากบุคคลใดๆที่ไม่ได้เป็นพระมหากษัตริย์ ทรัพย์สินส่วนสาธารณสมบัติของแผ่นดิน ซึ่งหมายถึงทรัพย์สินในพระมหากษัตริย์ซึ่งใช้เพื่อประโยชน์ของแผ่นดิน โดยเฉพาะ เช่น พระราชวัง และทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (สถาบันพระมหากษัตริย์) ซึ่งหมายถึงทรัพย์สินนอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว”²⁴

²³ “พระราชบันทึก 3 ข้อที่พระปกเกล้าฯทรงเสนอต่อคณะรัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎร” ใน แลมสุข นุ่มนนท์, ละครการเมือง 24 มิถุนายน 2475, หน้า 150.

²⁴ พอพันธ์ อุทยานนท์, “สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์กับบทบาทการลงทุนทางธุรกิจ,” ใน การต่อสู้ของทุนไทย การเมือง วัฒนธรรม เพื่อความอยู่รอด 2, ผาสุก พงษ์ไพจิตร, บรรณาธิการ. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2549), หน้า 51-52.

ตามมาด้วยการบังคับให้กลไกจัดสรรหรือบริหารทรัพย์สินทั้งสองส่วนตกเป็นหน้าที่รับผิดชอบของรัฐบาลและหน่วยงานของรัฐ (กระทรวงการคลัง) ในเวลาต่อมา จนส่งผลให้พระมหากษัตริย์ทรงสูญเสียเงินได้จำนวนมาก ทั้งรายได้จากการจัดสรรงบประมาณรายจ่ายประจำปีจากรัฐบาล (อันถือเป็นรายได้ส่วนพระองค์) และรายได้จากผลตอบแทนจากการลงทุนในกิจการต่างๆของกรมพระคลังข้างที่ (รายได้ส่วนพระมหากษัตริย์)* กล่าวคือ สำหรับรายได้ส่วนแรก สืบเนื่องจากอุดมการณ์ที่คณะราษฎรประกาศไว้ในประกาศคณะราษฎรฉบับที่ 1 ว่าด้วยความไม่ชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ที่ทรงผูกขาดภาษีของรัฐไว้เป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์** จึงแทบไม่มีความจำเป็นอันใดที่รัฐบาลจำเป็นต้องจัดสรรเงินแผ่นดินจำนวนมากไปให้พระมหากษัตริย์เช่นที่แล้วมา หากแต่กลับเห็นสมควรที่จะตัดลบงบส่วนดังกล่าวลง

ตาราง 3.3

การจัดสรรงบประมาณพระมหากษัตริย์เทียบเป็นร้อยละของงบประมาณรายจ่ายประจำปี พ.ศ. 2475-2485

ปี พ.ศ.	ร้อยละ	ปี พ.ศ.	ร้อยละ
2475	5.42	2481	1.08
2476	4.56	2482	0.33
2477	3.63	2483	0.33
2478	1.52	2484	0.30
2479	0.94	2485	0.33
2480	0.91		

ที่มา : ดัดแปลงจาก “ตารางแสดงการจัดสรรงบประมาณสำหรับงบต่างๆเทียบเป็นร้อยละของงบประมาณรายจ่าย

* แต่เดิมกรมพระคลังข้างที่หรือ “แหล่งที่มาของรายได้หรือพระราชทรัพย์ของพระมหากษัตริย์มาจาก 2 แหล่งใหญ่ คือ รายได้จากการจัดสรรงบประมาณประจำปีจากรัฐบาล และรายได้จากค่าเช่า กำไร และผลประโยชน์จากการลงทุนในกิจการต่างๆ ของกรมพระคลังข้างที่” เรื่องเดียวกัน, หน้า 46. ดังนั้น ภายหลังจากที่คณะราษฎรจำแนกสถานะของรายได้ขึ้น รายได้จากงบประมาณประจำปีจึงถือเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ ตามเงื่อนไขที่กำหนดไว้ว่าเป็นทรัพย์สินที่ทรงได้มาหลังจากครองราชย์สมบัติแล้วจากบุคคลใดๆที่ไม่ได้เป็นพระมหากษัตริย์ และสำหรับรายได้จากค่าเช่า กำไร และผลประโยชน์จากการลงทุนในกิจการต่างๆ ของกรมพระคลังข้างที่ ก็ถือเป็นทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ในสังกัดสำนักงานทรัพย์สินฯภายใต้อำนาจกำกับโดยกระทรวงการคลัง

** ความช่วงหนึ่งในประกาศคณะราษฎรฉบับที่ 1 “รัฐบาลของกษัตริย์ได้ออกรายการเป็นทาส (ซึ่งเรียกว่าไพร่บ้าง ข้าบ้าง) เป็นสัตว์เครื่องจาน ไม่นึกว่าเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้นแทนที่จะช่วยราษฎร กลับพากันทำบาปหลังราษฎร จะเห็นได้ว่าภาษีอากรที่บีบบั่นเอาจากรายการนั้น กษัตริย์ได้หักเอาไว้ใช้ส่วนตัวปีหนึ่งเป็นจำนวนหลายล้าน”

ประจำปี พ.ศ. 2450-2485” ใน ชาลิต วายุภักตร์, “การปฏิรูปเศรษฐกิจในประเทศไทย พ.ศ. 2475-2485,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 181-182.

และสำหรับรายได้ส่วนหลัง การก่อตั้งสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ (สำนักงานทรัพย์สินฯ) ขึ้นเป็นหน่วยงานกำกับดูแลทรัพย์สินและผลตอบแทนจากการลงทุนในทรัพย์สินที่โอนถ่ายมาจากกรมพระคลังข้างที่ในปีพ.ศ. 2480 (ตามพระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พ.ศ. 2479) ก็หาใช่ว่า รัฐบาลยินยอมให้สินทรัพย์และผลตอบแทนจากการลงทุนบนฐานสินทรัพย์ในสำนักงานทรัพย์สินฯ ตกอยู่ภายใต้อำนาจบริหารจัดการตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ เนื่องจากรัฐบาลกำหนดให้หน่วยงานของรัฐหรือกระทรวงการคลังเป็นภาคส่วนกำกับดูแลสำนักงานทรัพย์สินฯ โดยตรง* (ผลบังคับใช้ตลอดทศวรรษ 2480) ทั้งนี้ก็อาจเพื่อจุดประสงค์ของรัฐบาลที่ต้องการนำสินทรัพย์ในสำนักงานทรัพย์สินฯ ไปใช้เพื่อเป็นฐานการเงินของรัฐ หรือแม้แต่ของรัฐบาลคณะราษฎรเอง** ซึ่งอย่างไรก็แล้วแต่ นั่นก็เป็นเหตุให้พระมหากษัตริย์ทรงแทบไม่สามารถเรียกร้องผลตอบแทนจากการลงทุนในทรัพย์สินที่เคยสังกัดกรมพระคลังข้างที่

คงไม่ใช่เฉพาะพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่ตกเป็นผู้เสียประโยชน์จากระบวนตัดลดงบประมาณส่วนพระมหากษัตริย์ เพราะเมื่อจบส่วนนี้คือฐานการเงินสำคัญที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้สำหรับจัดสรรเงินปีแก่บรรดาเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ดังนั้น โดยภาพรวม ชนชั้นนำในราชสำนักจึงถือเป็นนิยามที่ครอบคลุมกว่า หากจะประเมินว่าใครคือผู้ได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงในนโยบายจัดสรรงบประมาณครั้งนั้น ตัวอย่างสำคัญของเจ้านายที่ได้รับผลกระทบ เช่นกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ที่ถูกตัดเงินปีลงกว่า ร้อยละ 80 ของเงินที่ควรได้รับ*** รวมทั้งเจ้านายที่ลี้ภัยออกนอกประเทศ เช่นกรมพระยาคำรกราชานุภาพที่เชื่อได้ว่าถูกรัฐบาลตัดเงินปีลงทั้งหมดด้วยอ้าง

* ตามมาตราที่ 5 ในพระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พุทธศักราช 2479 (ประกาศใช้เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2480) กำหนดว่า “ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์... ให้อยู่ในความดูแลรักษาของกระทรวงการคลัง” เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 50 ภาค 1 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์นิติเวช, 2480), หน้า 702.

** “หลัง 2475 เป็นเวลากว่า 10 ปี (จนถึง 2491) ไม่มีการแยกทรัพย์สินของรัฐส่วนที่ใช้จ่ายสำหรับสถาบันกษัตริย์ออกจากการควบคุมของรัฐบาล อันที่จริง ในระหว่างนั้น มีการนำเงินจากทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ไปใช้จ่ายในการบริหารประเทศของรัฐบาลบ่อยครั้ง (นึกถึงการสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยด้วยเงินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์เป็นต้น)” สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล “สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์คืออะไร” ใน ฟ้าเดียวกัน ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 มกราคม-มีนาคม 2549

*** “เมื่อหัวสพระราชทานปีละสองพันกว่าบาทนั้นก็ถูกตัดลงไปเหลือเพียงสี่ร้อยเศษ” พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, อัตตชีวประวัติพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, หน้า 112.

เหตุผลการไปประทับอยู่นอกประเทศ ตามจดหมายที่ออกโดยกระทรวงวังเลขที่ 1185/2478 อันมีเนื้อความว่า

“รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัง ขอพระราชทานกราบทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ด้วยกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรีได้แจ้งมติคณะรัฐมนตรีในเรื่องเงินปีพระบรมวงศานุวงศ์ที่ประทับอยู่ ณ ต่างประเทศมายังกระทรวงวังว่า พระบรมวงศานุวงศ์ที่ไปประทับอยู่ ณ ต่างประเทศเกิน 6 เดือนให้ตัดเงินปี แต่ถ้ามีเหตุผลในการไปประทับอยู่ ณ ต่างประเทศจึงจะรับพิจารณาว่าจะควรตัดเงินปีหรือไม่เป็นรายๆ ไป ... ถ้าพระบรมวงศานุวงศ์องค์ใดมีเหตุผลพิเศษว่าไม่ควรถูกตัดเงินปีก็ให้กระทรวงวังเสนอไปยังคณะรัฐมนตรี และขอทราบว่าจะพระบรมวงศานุวงศ์ที่ไปประทับอยู่ ณ ต่างประเทศเกิน 6 เดือนนั้น พระองค์ใดจะเสด็จเข้ามาบ้าง ถ้าไม่เสด็จเข้ามาตามเงื่อนไขนี้จำเป็นต้องตัดเงินปีสำหรับพระองค์โดยเฉพาะออก เพื่อประโยชน์แห่งราชวงศ์พระองค์อื่นที่ประทับอยู่ในราชอาณาจักร และเนื่องด้วยงบประมาณจะต้องทำในเดือนกันยายน จำต้องได้รับคำตอบในเดือนกันยายนศกนี้ ถ้าไม่ได้รับตอบก็จะต้องดำเนินการตัดเงินปีต่อไป...”²⁵

ทั้งที่พระมหากษัตริย์ทรงรับทราบถึงปัญหาของพระราชวงศ์ที่ถูกรัฐบาลตัดลดเงินปี แต่หากพระองค์จะรับผิดชอบภาระการเงินของพระญาติ ด้วยปันเงินส่วนพระองค์ที่รัฐบาลจ่ายให้ก็แทบเป็นไปไม่ได้ เพราะเงินส่วนดังกล่าวก็ถูกตัดลงอย่างมากเช่นเดียวกันซ้ำเงินส่วนนี้ก็ยังต้องเสียภาษีกลับคืนแก่รัฐ* อีกทั้งการที่พระองค์จัดสรรรายได้จาก ค่าเช่า ค่าไร่ หรือดอกเบี้ยจากการลงทุนของสำนักงานทรัพย์สินไปเป็นรายได้หรือสินทรัพย์ส่วนตัวของเจ้านาย ก็กระทำไม่ได้เสมอเหมือนครั้งที่ทรัพย์สินอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกรมพระคลังข้างที่ก่อนปีพ.ศ. 2475** เพราะนั่นถือเป็น

²⁵ หม่อมเจ้า พูนพิศมัย ฉิศกุล, สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็นภาคจบ, หน้า 125.

* ตามมาตราที่ 8 ในระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พุทธศักราช 2479 ศึกษาเพิ่มเติมใน เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 50 ภาค 1, หน้า 703.

** หลักฐานบ่งชี้ว่า พระมหากษัตริย์ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทรงมีอำนาจชอบธรรมที่จะโอนสินทรัพย์จากกรมพระคลังข้างที่ไปให้เจ้านายตามแต่พระราชประสงค์ เช่น “ที่ใกล้วัดสารพัดช่าง ตั้งแตร์ิมลำน้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกมาจนถึงถนนสามเสน ตำบลหนึ่ง ข้าพเจ้า (หมายถึงรัชกาลที่ 5 – ผู้เขียน) ได้ให้เจ้าพนักงานจัดซื้อไว้ด้วยเงินพระคลังข้างที่ ... ที่ตำบลซึ่งกล่าวมาแล้วนี้ ข้าพเจ้ามีความประสงค์ที่จะทำเป็นบ้านให้ลูกชาย เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์กรมขุนมไหสุริยสงขลาได้อยู่เป็นสิทธิเป็นนทรัพย์ของคนสืบไป ... แลที่จะได้ปลูกสร้างลงในที่นี้ต่อไปมากน้อยเท่าใดให้เป็นสิทธิเป็นนทรัพย์แก่ลูกชายเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมขุนมไหสุริยสงขลาตามความประสงค์ของข้าพเจ้า” “พระประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์

อำนาจที่ขึ้นกับกระทรวงการคลัง กระทั่งผลิตแผ่นดินเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 8 แห่งราชวงศ์จักรี ปัจจัยทางเศรษฐกิจที่ยังลดบทบาทการเป็นตัวแปรร่วมผลิตซ้ำระบบความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระราชวงศ์อย่างเห็นได้ชัด ดังปรากฏผ่านข้อเรียกร้องของพระปกเกล้าฯ ซึ่งเสนอให้รัชกาลที่ 8 ช่วยจัดการดูแลส่วนเงินเลี้ยงดูเจ้านายให้มากขึ้น หากแต่ท้ายที่สุดกลับแทบไม่สัมฤทธิ์ผลใดๆ²⁶ หรือตามที่นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ เสนอไว้คือ

“ในช่วงนี้ การใช้จ่าย เงินงบในพระมหากษัตริย์ มีการเปลี่ยนแปลงใหม่ แบ่งออกเป็น 4 หมวด ... และเนื่องด้วยงบโดยรวมนั้นลดลง เงินในแต่ละหมวดก็มียอดน้อยลงตามไปด้วย...และหมวดที่สำคัญที่สุดซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงแบบแผนความสัมพันธ์ภายในหมู่เจ้านาย คือหมวดเงินปีพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งมีการตัดเงินปีของเจ้านายลงไปมาก บางพระองค์ทรงถูกตัดทั้งหมด”²⁷

นอกจากมิตติความเปลี่ยนแปลงของกลไกรายได้ อีกมิติหนึ่งที่สะท้อนบริบทความสัมพันธ์ระหว่างสถานะความเสื่อมของระบบเงินปีและเงินเดือนราชการแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับสถานะความตกต่ำทางเศรษฐกิจของชนชั้นเจ้านายโดยรวมหลังพ.ศ. 2475 คือความเปลี่ยนแปลงในมิตติกลไกรายจ่ายหรือกำลังความสามารถทางการบริโภคที่ถดถอยลงของชนชั้นเจ้านายเมื่อเทียบเทียบกับพฤติกรรมการบริโภคในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ กล่าวคือ แม้ชนชั้นเจ้านายในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์จะมีรายได้มาก แต่ก็มีรายจ่ายมากเช่นกัน ซึ่งการะรายจ่ายนี้สืบเนื่องจากความจำเป็น(หรือความรู้สึกว่าเป็นเรื่องจำเป็น) ทางการบริโภคตามวัฒนธรรมการบริโภคในราช

กรมพระนครสวรรค์วรพินิต (เรียบเรียงโดยพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง) ใน พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์กรมพระนครสวรรค์วรพินิตและพระโอรสและพระนัดดา สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลมารศรี พระอัครราชเทวี และพระประวิดิฯ (หนังสือพิมพ์เนื่องในการพระราชทานเพลิงศพ พันเอก หม่อมราชวงศ์ดัลย์มงคล โสภณกุล โรงพิมพ์เรือนแก้ว, 2534), หน้า 182-183. และ “เงินค่าที่จะใช้สอยในการเล่าเรียนกินอยู่แห่งทั้งปวงนั้น จะใช้เงินพระคลังข้างที่ คือเงินที่เป็นส่วนสิทธิ์ขาดแก่ตัวพระองค์เอง (รัชกาลที่ 5 - ผู้เขียน) ...แต่เงินนี้ฝากไว้ในแบงก์คงจะมีดอกเบี้ยมากขึ้น เหลือการเล่าเรียนแล้วจะได้ใช้ประโยชน์ของตัวเองตามชอบใจเป็นส่วนยกให้...” “พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าฟ้าพัฒนาศักดิ์ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ พระองค์เจ้าประวิดิรวัด โคนม กรมหลวงปราจิณกิติบดี พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระองค์เจ้าจิรประวิดิวิเศษ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช”พระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ 2428 ใน หม่อมเจ้า พูนพิศมัย ดิศกุล, สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น (กรุงเทพฯ : คลังสมอง, 2534), หน้า 274.

²⁶ สรุปความจาก แดมสุข นุ่มนนท์, *ละครการเมือง 24 มิถุนายน 2475*, หน้า 95.

²⁷ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*, หน้า 70.

สำนัก ทั้งส่วนที่ถือเป็นธรรมเนียม เช่นเจ้านายระดับพระองค์เจ้าขึ้นไปก็ควรอาศัยอยู่ให้สมพระเกียรติในวังไม่ใช่บ้านแบบขุนนาง พ่อค้า หรือสามัญชน หรือเจ้านายระดับตั้งแต่หม่อมเจ้าลงมา ก็มักถวายตัวไปเป็นข้าราชการของเจ้านายชั้นสูงและอาศัยในวังของเจ้านายนั้นๆ (ทำให้เจ้านายชั้นสูงต้องรับภาระค่าใช้จ่ายเพื่อเลี้ยงดูคนในอุปถัมภ์จำนวนมาก) และส่วนที่ถือเป็นรสนิยมการบริโภค ทั้งที่เจ้านายสรรสร้างขึ้นจากรสนิยมส่วนตัว และรับมาจากวัฒนธรรมการบริโภคของชนชั้นสูงในสังคมตะวันตก** เช่น การบริโภคสินค้าจากต่างประเทศ*** การนิยมพักผ่อนตากอากาศนอกเมืองหลวง (ค่านิยมการสร้างที่พักตากอากาศส่วนตัวขึ้นเช่นที่หัวหิน) หรือแม้แต่การบริโภคความรู้จากตะวันตก (การศึกษาในต่างประเทศ) เป็นต้น

สำหรับคนภายนอกเขตร้ววังโดยเฉพาะชาวนา พฤติกรรมการบริโภคของราชสำนัก อาจถูกตีค่าเป็นความฟุ่มเฟือยที่ยากจะเข้าใจได้ว่า หลายสิ่งอย่างมีส่วนสำคัญอย่างไรต่อการดำรงอยู่ แต่สำหรับชนชั้นเจ้านายผู้ซึ่งดำรงในวงสังคมซึ่งโอบล้อมไปด้วยชนชั้นที่มีรสนิยมใกล้เคียงกับตนเอง ก็อาจพึงรับรู้อีกลักษณะว่า วิถีบริโภคเช่นนี้เป็นเรื่องทั่วไปที่เจ้าปฏิบัติกัน การปฏิเสธที่จะบริโภคในวิถีทางดังกล่าวต่างหากที่จะทำให้ตนเองแปลกแยกจากสังคม จนเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก็ไม่ได้หมายความว่าความกระหายที่จะบริโภคแบบชนชั้นสูงได้ลบล้างออกจากสำนักคิดของชนชั้นเจ้านาย เพียงแต่ ด้วยแหล่งรายได้ที่พร่องลง ทำให้กำลังทรัพย์ของเจ้านายส่วนใหญ่จำกัดจนไม่

* ตัวอย่างเช่น เรื่องของการบริโภคพื้นฐานเช่นข้าว ขณะที่ราษฎรส่วนใหญ่มุ่งให้ความสำคัญกับกระบวนการผลิตข้าวในเชิงปริมาณ (เพื่อขายต่อเป็นสินค้าหรือกันส่วนหนึ่งไว้เพื่อใช้บริโภคทั้งปี) เจ้านายในเขตร้ววังกลับมุ่งให้ความสำคัญกับกระบวนการผลิตข้าวในที่ดินของตนเองเพื่อสนองความต้องการทางการบริโภคของตนเองเป็นสำคัญ ตามที่สันสนีย์ กล่าวไว้ว่า “ชนิกของข้าว คนในวังสามารถที่เลือกได้ตามความพอใจ เพราะเจ้านายแต่ละตำแหน่งโดยมากทรงเป็นเจ้าของที่นา ทั้งที่ทรงซื้อด้วยทรัพย์ส่วนพระองค์ หรือที่เป็นมรดกตกทอด จึงมีสิทธิ์ที่จะเลือกชนิดของข้าวได้ตามความพอใจ อย่างเช่นข้าวเสวยของพระราชธิดาทั้งสองพระองค์ ของพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏฯ จะต้องเป็นข้าวจากนครชัยศรี เรียกว่า ข้าวไร่ ได้จากรวงข้าวที่ยังไม่แก่จัด เอามาเข้าเครื่องสี เม็ดข้าวจะหักมากเพราะข้าวยังอ่อนอยู่ จึงต้องเลือกคัดเอาแต่เม็ดดีๆ ใส่ถุงผ้าดิบถุงละประมาณ 3 ลิตร ใส่มากกว่านั้นไม่ได้ เพราะจะทับกันทำให้เม็ดข้าวหัก แล้วจึงปิดปากถุงตีตรา ผูกประทับครั้ง”สันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, หอมตึกกระดาน(กรุงเทพฯ: มติชน,2551),หน้า 2-4.

** การรับรู้ของชนชั้นเจ้านายที่มีต่อวิถีบริโภคแบบชนชั้นสูงในสังคมตะวันตก อาจเกิดผ่านเงื่อนไข 2 ทาง คือ การถ่ายทอดจากรัชกาลที่ 5 หลังทรงเสด็จประพาสยุโรปทั้งสองครั้ง และการรับรู้เชิงประจักษ์ระหว่างใช้ชีวิตในยุโรปช่วงที่ถูกส่งไปศึกษาเล่าเรียนต่างประเทศ

*** “การซื้อปิ้งของเจ้านายนั้นมิใช่จะซื้อปิ้งเฉพาะข้าวของภายในประเทศเท่านั้น แม้ภายนอกประเทศก็ยังทรงสั่งให้ซื้อ โดยเฉพาะบรรดาเจ้านายที่มีพระโอรสทรงศึกษาอยู่ต่างประเทศ ทรงมีลายพระหัตถ์สั่งให้ซื้อส่งเข้ามา เช่น รดจักรยาน เครื่องแก้ว เครื่องถ้วยชานเนื้อดีแบบลวดลายสวยงาม การสั่งซื้อแบบนี้นอกจากจะซื้อเพราะต้องพระราชประสงค์แล้ว ยังเป็นการแข่งขันประกวดประชันกันอยู่ในที่” สันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, หอมตึกกระดาน, หน้า 219.

อาจรักษาระดับความสามารถทางการบริโภคสินค้าและบริการเทียบเท่าแต่เดิม' ความเปลี่ยนแปลงด้านกำลังการบริโภคสะท้อนผลลัพธ์เชิงรูปธรรมหลายมิติด้วยกัน ตั้งแต่ การสูญเสียความต่อเนื่องทางการศึกษาในต่างประเทศเพราะพระมหากษัตริย์หรือพระญาติในสกุลวงศ์ไม่สามารถอุปถัมภ์อีกต่อไป" การสูญเสียความสามารถทางการบริโภคสินค้าและบริการฟุ่มเฟือย *** หรือแม้แต่สินค้าพื้นฐาน **** อีกทั้งค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ดต่างๆ *****

โดยไม่ต้องสงสัยว่า หลักการพื้นฐานสำหรับแก้ปัญหาการขาดสภาพคล่องด้านการใช้จ่าย คือ การแสวงหารายได้ให้มากขึ้น ซึ่งก็ดูเหมือนว่า เบื้องต้นเจ้านายจำนวนไม่น้อยเลือกวิธีการได้มาซึ่ง

* หลักฐานบ่งชี้สภาพปัญหาการใช้จ่ายของเจ้านายที่งานวิชาการนิยมอ้างอิงกัน คือคำคัดพ้อของสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอศุชาเจ้า ที่ทรงกล่าวว่า "ฉันได้ถูกลดเงินปี เงินเดือน ถึงบาทละสลึงเต็มที เศรษฐกิจก็ตกต่ำ ... ในบ้านที่ใช้อยู่อย่างไรก็ไม่สำเร็จตั้งเดือนกว่า นั่งคิดอยู่ทุกวันจะให้พอกับรายได้" อ้างจาก แดมสุข นุมนนท์, ละครการเมือง 24 มิถุนายน 2475, หน้า 94.

** พระองค์เจ้า จุลจักรพงษ์ กล่าวว่า "เนื่องด้วยรายได้ของพระองค์ท่าน (รัชกาลที่ 7) ลดน้อยลง ทูลหม่อมมา จำเป็นต้องยกเลิกทำนุบำรุงนักเรียนนอกหลายคน" พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปราศรัยกับสมบูรณ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊กส์, 2547), หน้า 287. นัยของพระองค์จุฯ ก็ยังสอดคล้องกับจดหมายของกรมดำรงฯ ที่เขียนว่า "อนึ่งชาวนิดลูกกรมหลวงอดิศรฯ ถูกเรียกกลับจากมหาวิทยาลัย Princeton ที่อเมริกา เหมือนกับชายใหม่ของเรา และมาหาพ่อกับชายแรงของสมเด็จพระยาเทววงศ์ฯ ซึ่งถูกเรียกกลับเหมือนกัน" จดหมายกรมดำรงฯ ทรงเขียนถึง หม่อมเจ้า จงจิตรถนอม ดิศกุล เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ. 2477 ใน กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ถึงหญิงใหญ่ ภายหลังพระหัตถ์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุภาพ ประทาน ม.จ. จงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดาพระองค์ใหญ่ (พระนคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2508), หน้า 70.

*** "แล้วเรา(เจ้านายราชสกุลดิสกุลที่ป็นง-ผู้ศึกษา) ก็ตั้งค้นจัดชีวิตของเราให้ชำระเรียบร้อยอยู่ได้ด้วยศรัทธาจ่ายลงไปอีก ไม่มี การซื้อของ Luxury จะแหวะคู่ก็แต่ที่มีลดราคา (sale price) ไว้หน้าร้าน การไปดูหนังก็แยกกันไปนั่งทีละ 50 เซนต์ข้างล่าง 2 คน ไปเป็นเพื่อนเสด็จพ่อ (กรมพระยาดำรงฯ-ผู้ศึกษา) ข้างบนคราวละคน ... การเล่น golf เลิกเป็นเฮลดไปจอดแล้วเดินเล่น ไกลๆ แทน การออกไปกินอาหารแปลกๆ ตามไฮเต็ลก็ต้องงด ... สิ่งที่เราเดือดร้อนคือการเปลี่ยนอากาศประจำปีของเสด็จพ่อ เพราะท่านทรงเคยไปเที่ยวหรือตรวจการอย่างน้อยปีละครั้งมาตั้งแต่ยังเป็นหนุ่ม เงินปีละ 6,000 บาทที่ถูกตัดนี้พอจะทำ trip ได้เสมอตามเคย เราจึงไปเที่ยวสุมาตราและชวาในตอนแรกได้สะดวก ครั้งพอเงินนี้หายไปเราต้องหยุดการเปลี่ยนอากาศ..." หม่อมเจ้าพูนพิสมัย ดิศกุล, สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็นภาคจบ, หน้า 126-127.

**** ตัวอย่างเช่น ความตามประทานสัมภรณ์ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุภาพ ความว่า "ตอนที่ถูกกีดปี 2488 เวลานั้นจนมากนะ... เวลานั้นสงคราม ลูกคนนี่จึงไม่ได้กินของดีมากนัก ตอนนั้นฉันได้เงินน้อยมาก .. ตอนที่แม่ให้เป็นเงินเดือนก็ประมาณ 600 ฟรังก์ ถ้าเทียบสมัยนี้ก็ 1,200 บาท จะทำอะไรได้ ต้องเช่าบ้าน กินข้าว เลี้ยงลูก กินอยู่กัน 3 คนทุกอย่าง จนถึงขนาดที่ว่า เวลานั้นไปเรียนกลับมา ต้องซื้อกับข้าว ก็ต้องซื้อของกินก็ต้องเลือกเอา จะกินขนมหรือจะกินเนื้อ จะเอาทั้งสองอย่างไม่ได้ ต้องประหยัด" มติชน (4 มกราคม 2551): 33.

***** "ใจของพ่อ(กรมพระยาดำรงฯ-ผู้ศึกษา)ถ้าหากเรามีเงินทอง เพียงลูกหลานผลัดกันออกมาเยี่ยม ได้ซักเดือนละคนก็จะพอใจหนักหนา นี่มีที่ไม่เห็นหน้ากันตั้งปีอยู่หลายคน ก็ออกคิดถึงนี่เอง" จดหมายกรมดำรงฯ ทรงเขียนถึง หม่อมเจ้า จงจิตรถนอม ดิศกุล เมื่อวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ. 2477, ใน กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ถึงหญิงใหญ่ ภายหลังพระหัตถ์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุภาพ ประทาน ม.จ. จงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดาพระองค์ใหญ่, หน้า 65.

รายได้ดังกล่าวจากการตัดสินใจขายทรัพย์สินสมบัติที่สะสมไว้ เช่น สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี จากที่เคยทรงมีฐานรายได้ร่วมกับรัชกาลที่ 7 ประมาณ 3 ล้านบาทในช่วงก่อนปีพ.ศ. 2475 (มูลค่านี้คือฐานที่ปรับลดแล้วจากฐานเดิมคือ 6 ล้านบาท) หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง แม้พระมหากษัตริย์ (น่าจะเข้าใจได้ว่าเป็นรัชกาลที่ 9) จะทรงพระราชทานให้ปีละประมาณ 6 หมื่นบาท แต่ก็ยังเป็นจำนวนที่ลดลงหลายเท่าตัวนัก ดังทรงประทานสัมภาษณ์ว่า

“ส่วนเงินที่ใช้จ่ายอยู่ทุกวันนี้ก็ได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระเจ้าอยู่หัว เป็นเงินที่ทรงเฉลี่ยไปตามพระบรมวงศานุวงศ์ ส่วนของฉันได้ปีละ 6 หมื่นบาท เฉลี่ยแล้วก็เดือนละห้าพัน ก็ต้องขายของเก่ากินไปบ้างเป็นธรรมดา”²⁸

การขายวังบูรพาของเจ้านายราชสกุล ภาณุพันธุ์ คืออีกตัวอย่างสำคัญ เพราะไม่เพียงพระองค์เจ้าพีระฯ (หนึ่งในทายาทในราชสกุล) จะชิงขายส่วนแบ่งที่ดินวังบูรพาให้กับคุณหญิง สีน ภัคดี นรเศรษฐ์ เพื่อทรงนำเงินก้อนนี้ไปใช้ที่เมืองนอกช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ก่อนที่จะเกิดข้อตกลงการแบ่งที่ดินและตัววังบูรพาที่ตั้งอยู่ใจกลางพระนคร²⁹ ท้ายที่สุดที่ดินและวังทั้งหมดก็ถูกขายให้นักลงทุนเอกชน ดังที่คุณหญิงมณี สิริวารสารบันทึกไว้ว่า

“สำหรับที่ดินวังบูรพา ได้มีพ่อค้ามาประมูลซื้อในขณะนั้นในราคา 10 ล้านบาท และบรรดาทายาทได้ตกลงใจขายและรับเงินมาแบ่งกันคนละล้านกว่าบาท ซึ่งผู้ที่ซื้อไปได้ก่อสร้างศูนย์การค้าแห่งแรกขึ้นในเมืองไทย และสร้างโรงหนังร้านค้าต่างๆ โดยประมาณว่าผู้ซื้อไปนั้นได้กำไรจากที่ดินไม่น้อยกว่า 100 ล้านบาท”³⁰

การขายทรัพย์สินของเจ้านายยังปรากฏในกรณีหม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ซึ่งทรงบันทึกไว้ว่า

“ฉันตกอยู่ในภาวะที่มีปัญหาทางการเงินอย่างรุนแรง ในวันเก่าๆที่แสนจะร่ำรวยของฉันนั้น ฉันได้ใช้ชีวิตที่หรูหราและสุขุ่ยสุขาย ไม่มีการระมัดระวังในเรื่องการใช้จ่าย

²⁸ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี, “พระราชบันทึกทรงเล่า,” ใน เบื้องแรกประชาธิปไตย บันทึกความทรงจำของผู้ อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. 2475-2500 (กรุงเทพฯ: สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, 2516), หน้า 15.

²⁹ คุณหญิง มณี สิริวารสาร, ชีวิตเหมือนฝัน (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2544), หน้า 551.

³⁰ เรื่องเดียวกัน

จ่าย มีแต่ใช้ออกไปโดยไม่คิดและยังคงคิดนิสัยการใช้จ่ายฟุ่มเฟือยมาจากสมัยที่ยังพำนักอยู่ในวังของพระนางเชลลิกษมีลาวัณ เมื่อพระสวามีของฉันซักถามถึงเรื่องการใช้จ่าย ฉันได้แก้ปัญหาระบบการเงินดั้งเดิมของส่วนตัวออกมาใช้ในการสร้างบ้านของตัวเอง การลงทุนในธุรกิจต่างๆล้มเหลวไปทั้งหมด ฉันได้ทำให้ความร่ำรวยที่ได้มาจากหม่อมแม่และเสด็จพ่อของฉันเองหมดไป ... ฉันเริ่มขายของทุกอย่างที่มีอยู่รวมทั้งเครื่องประดับเพชรพลอย เพื่อนำเงินมาใช้จ่าย...”³¹

เนื่องด้วยเงินที่เจ้านายหาได้จากการขายทรัพย์สิน (บนเงื่อนไขการนำเงินไปใช้เพื่อภาคการบริโภค) ย่อมไม่อาจทดแทนเงินได้จากเงินปีและเงินเดือนราชการที่สูญเสียชีวิตไป เพราะเมื่อเงินปีและเงินเดือนราชการเป็นเงินที่พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานให้อย่างเป็นระบบ ขณะที่เงินได้จากการขายทรัพย์สิน ไม่สามารถยังผลให้เกิดกลไกผลิตซ้ำรายได้อย่างต่อเนื่อง (เงินต่อเงิน) ดังนั้น หากเจ้านายปรารถนาที่จะแสวงหากลไกเศรษฐกิจรูปแบบอื่นๆเพื่อทดแทนกลไกรายได้ในระบบเงินพระราชทานที่เสียชีวิต การแปลงทรัพย์สินไปเป็นทุน และนำทุนที่ตนเองถือครองไว้นั้นไปใช้ลงทุนทางธุรกิจ ก็น่าจะตอบโจทย์ได้ดีกว่า เพราะตราใบที่เจ้านายยังคงถือกรรมสิทธิ์ในทุนนั้นๆ ผลตอบแทนจากการลงทุน (ทั้งในรูปกำไร ค่าเช่า ดอกเบี้ย และ ค่าจ้าง) ก็จะตกเป็นผลประโยชน์ของเจ้านายตามเงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาไม่ได้ต้องการเสนอว่าชนชั้นเจ้านาย พึงริเริ่มแสวงหารายได้ผ่านกิจกรรมการค้าการลงทุนหลังเปลี่ยนแปลงระบอบปกครอง เพียงแต่ต้องการชี้แนะว่า วิธีทางการลงทุนของเจ้านายจวบจนวาระสุดท้ายของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ถือเป็นกระบวนการคลี่คลายทางเศรษฐกิจรูปแบบหนึ่งของระบบศักดินามากกว่าจะพิจารณาได้นั้นคือ ความพยายามเรียนรู้หรือทดลองแสวงหาระบบเศรษฐกิจผ่านโลกทัศน์แบบชนชั้นกรรมพีชาวจีน

31

หม่อมเจ้าหญิง ฤดีวรวรรณ, บันทึกท่านหญิง ม.จ. หญิงฤดีวรวรรณ, แปลโดย แก้วสุวรรณ(กรุงเทพฯ: ดับเบิลเดย์, 2541), หน้า 217.

* หากจะกล่าวไปแล้ว สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ยังไม่ใช่วุฒิสภานี้ที่ชนชั้นนำในราชวงศ์จักรีริเริ่มทำการค้าการลงทุน (เช่นการลงทุนของพระคลังข้างที่) เพราะด้วยสืบทอดไปก่อนหน้านั้นในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามแนวทางการศึกษาของนริได้เสนอไว้ว่า “กษัตริย์ในราชวงศ์จักรีให้ความสำคัญแก่การค้าต่างประเทศมาตั้งแต่ต้น คู่จะสะท้อนความเคยชินและประสบการณ์อันกว้างขวางที่ราชวงศ์จักรีและขุนนางชั้นผู้ใหญ่อื่นๆ ในรัตนโกสินทร์รู้จักมาอย่างคึกคักตั้งแต่สมัยอยุธยาการค้าสำเภาของหลวงได้รับการส่งเสริมขึ้นอย่างคึกคัก ” นริ เอียวศรีวงศ์ , วัฒนธรรมกรรมพีชาวจีนกับบรรพบุรุษรัตนโกสินทร์ (เอกสารวิชาการหมายเลข 20 เพื่อประกอบการสัมมนา สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จัดโดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และอื่นๆ , 2525), หน้า84.

3.3 วิธีการค้าการลงทุนของชนชั้นเจ้านายในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์

กระบวนปลดปล่อยกำลังแรงงานภายใต้พันธนาการศักดินาไปเป็นแรงงานเสรีภายหลังยกเลิกระบบไพร่ทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 หาใช่จะเป็นเหตุให้กลไกความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างเจ้าที่ดิน (ชนชั้นศักดินา) กับชาวนายุติลง เพราะเมื่อฝ่ายศักดินายังคงรักษากรรรมสิทธิ์เด็ดขาดในที่ดิน³² ชาวนาหรือราษฎรส่วนใหญ่จึงจำต้องเช่าที่ดินทำกินจากเจ้าขุนมูลนาย จนเมื่อปริมาณที่ดินสำหรับเพาะปลูกข้าวเริ่มไม่เพียงพอต่อความต้องการผลิตข้าว (ในฐานะสินค้าส่งออก) เจ้านายจึงพยายามเสาะแสวงหาที่ดินผืนใหม่โดยการร่วมลงทุนในโครงการขนาดใหญ่ที่สัมพันธ์ต่อการสร้างมูลค่าเพิ่มแก่ที่ดิน โดยเฉพาะการขุดคลองชลประทานอันเป็นโครงการลงทุนที่มุ่งเห็นแล้วว่า ภายหลังความสำเร็จจะนำมาซึ่งการเปลี่ยนที่ดินจำนวนมากบริเวณสองฝั่งคลองให้มีศักยภาพเพียงพอสำหรับใช้เพื่อผลิตข้าว ดังตัวอย่างหนึ่งที่ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยมักใช้อ้างอิง ได้แก่โครงการขุดคลองรังสิตในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งกำเนิดการลงทุนแรกเริ่มโดย บริษัทขุดคลองและกุณาสยาม ของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ การลงทุนครั้งนั้นไม่เพียงหมายถึงเจ้านายสายสกุลสนิทวงศ์จะสามารถจับจองที่ดินริมฝั่งคลองจำนวนมากเพื่อปล่อยเช่าแก่ชาวนา หากต่อมาเจ้านายอื่นๆ ก็ได้ถูกเชิญให้เข้าร่วมถือครองที่ดินดังกล่าว กล่าวกันว่า ระหว่างปี พ.ศ. 2430-2446 ที่ดินอย่างน้อยจำนวนแสนไร่หมื่นไร่ตกเป็นของพระมหากษัตริย์และเจ้านายใกล้ชิด³³

อย่างไรก็ตาม หาใช่กิจกรรมการลงทุนดำเนินโครงการพัฒนาที่ดินขนาดใหญ่เพื่อเป้าหมายเชิงธุรกิจของชนชั้นเจ้านายเช่นนี้ ขับเคลื่อนภายใต้กรอบกติกาการลงทุนเสรี หากแต่เป็นการลงทุนภายใต้แรงสนับสนุนของระบบศักดินาอันมีพระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์ ดังปรากฏในสัญญาใช้ดินในเขตทุ่งรังสิต รัชกาลที่ 5 ทรงกำหนดเงื่อนไขการจับจองที่ดินเชิงผูกขาดตามข้อที่ 1 และ 4 ตามลำดับว่า “ให้ผู้รับอนุญาต(ซึ่งก็คือเชื้อพระวงศ์ - ผู้ศึกษา)มีโอกาที่จะเป็นผู้ได้รับเลือกก่อนผู้อื่นในที่ทั้งปวง ซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตสยาม” และ “แผ่นดินสองฝั่งคลอง เว้นจากที่หลวงหนึ่งเส้นขึ้นไปฟากละสี่สิบเส้น... ผู้หนึ่งผู้ใดจะมาจับจองที่นาในกำหนดนี้ไม่ได้” นอกจากนั้นยังปรากฏข้อสัญญาอื่นๆ ที่ผลครอบคลุมต่อการจำกัดโอกาสแข่งขันทางธุรกิจว่า “ถ้าจะมีผู้ใดผู้หนึ่งมาขออนุญาตขุดคลองในที่ตำบล ... ก็จะต้องแจ้งความให้ผู้รับอนุญาตทราบ ถ้ามผู้รับอนุญาตก่อนว่าคลองตำบลนั้นๆ ผู้รับอนุญาตจะขุดหรือไม่ ถ้าผู้รับอนุญาตไม่ขุดจึงจะยอมให้ผู้ขออนุญาตขุดตาม

³² ชวลิต วาสุภักดิ์, “การปฏิรูปเศรษฐกิจในประเทศไทย พ.ศ. 2475-2485,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519), หน้า 79.

³³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 2546), หน้า 23.

ความประสงค์...”³⁴ ยิ่งไปกว่านั้น บางครั้งเจ้านายก็ใช้อำนาจโดยไม่ต้องผ่านความเห็นชอบจากพระมหากษัตริย์ ดังที่บริษัทชุกคองแลคูนาสยามนำพลตระเวรไปจับไล่ชาวนาออกจากหลังจากที่แพ็คดีบริษัทในปี พ.ศ. 2443 ด้วยวิธีเอาเพลิงเผาบ้านเรือนและโรงนาของชาวนาประมาณ 100 หลังคาเรือน³⁵

ไม่เฉพาะที่ดินสำหรับใช้ในฐานะปัจจัยการผลิตภาคการเกษตรเท่านั้นที่เจ้านายมุ่งสะสมเพื่อปล่อยเช่าแก่ชาวนา หากภาวะวิสัยการเติบโตของเมือง ก็เป็นตัวการให้เจ้านายพยายามแสวงหาช่องทางการลงทุนพัฒนาที่ดินในเขตเมือง ไม่ว่าจะเป็นการปลูกห้องแถว หรือการลงทุนทำตลาด ดังที่สมภพ มานะรังสรรค์ กล่าวไว้ว่า “ธุรกิจที่ตามมาพร้อมกับการตัดถนนสายใหม่ๆ ก็คือ ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ *Real estate business* ด้านลงทุนการปลูกห้องแถวขายของพระเจ้าแผ่นดิน และเจ้านายขุนนางชั้นสูง และธุรกิจนี้ก็เฟื่องฟูมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณชุมชนหนาแน่นต่างๆ”³⁶ ซึ่งเมื่อพิจารณาวิถีการลงทุนในส่วนนี้ นอกจากจะตั้งอยู่บนหลักการหาผลประโยชน์บนพื้นฐาน “ค่าเช่า” เช่นเดียวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินในภาคการเกษตร ที่มาของที่ดินยังคงผูกพันกับกลไกจัดสรรทรัพยากรในระบบศักดินาเป็นสำคัญ เนื่องจากโดยส่วนมาก พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานที่ดินใจกลางเมืองให้เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนตัวของเจ้านาย* และหากเจ้านายบางพระองค์ต้องการครอบครองที่ดินอื่นๆ นอกเหนือจากส่วนได้รับพระราชทาน การใช้อำนาจราชการบังคับ

34 สัจจิต พิริยะรังสรรค์, *ทุนนิยมขุนนางไทย พ.ศ. 2475-2503*(กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2526), หน้า 46-47.

35 “เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ 14 กันยายน ร.ศ. 119” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 203.

* การลงทุนทำตลาดเพื่อปล่อยเช่าส่วนมากเจ้านายมักนิยมให้พระคลังข้างที่เป็นผู้บริหารจัดการผลประโยชน์ แต่ก็อาจมีส่วนน้อยที่เข้าบริการผลประโยชน์ด้วยตนเอง เช่นพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์

36 สมภพ มานะรังสรรค์, *แนวโน้มพัฒนาการเศรษฐกิจไทยในช่วงก่อนและหลังการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*(กรุงเทพฯ : โครงการเผยแพร่งานวิจัยฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536), หน้า 44.

** การพระราชทานที่ดินแก่เจ้านายเฟื่องฟูมากในสมัยรัชกาลที่ 5 และที่สานต่อมาในรัชกาลที่ 6 ดังอรรถิพย์ กล่าวไว้ว่า “ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แม้ข้าราชการและพระบรมวงศานุวงศ์ที่เข้ารับราชการจะมีเงินเดือนและเบี้ยหวัดประจำปีกันแล้วก็ตาม แต่การพระราชทานที่ดินก็ยังคงมีอยู่ โดยเฉพาะบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ที่สมเด็จพระราชาธิบดีทรงสั่งราชการไว้ค้างค้ำยังไม่ทันพระราชทานยกกรรมสิทธิ์ให้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกบัญชีที่ดินหลวงจากกระทรวงวังไปตรวจดู ... มิการพระราชทานที่ดิน ป้อมปิจามิตร ดำปลากคองกรุงเกษมริมวังพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงจันทบุรีนฤนาถให้แก่กรมหลวงจันทบุรีนฤนาถ” อรรถิพย์ เทสสิริ, “การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ. 2444-2475 : ศึกษาเฉพาะกรณีฉลวงกรุงเทพฯ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัย แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 102.

เวอร์คือที่คิดจากราษฎรก็สามารถทำได้ จากการศึกษาเอกสารจดหมายเหตุสยามไสมย จ.ศ. 1246 ค้นพบว่าสารบางส่วนที่สอดคล้องกับข้อเสนอข้างต้น ดังนี้

“ที่ตำบล สำเพ็งกับข้าในกรมใหญ่บางคน มาขู่ตะคอก หลอกหลวงว่า ในกรมที่ตัวเป็น ข้านั้น จะต้องการที่ในตรอกตำบล สำเพ็ง จะบังคับ กดขี่แลหลอกหลวงด้วยอำนาจ กับ ราษฎรในที่นั้นว่า ไพร่ร้อนฤฯ ยังไม่เท่าร้อนครั้งนี้ เพราะในกรมที่เขาอ้างนั้น จะต้อง ประสงค์ซื้อที่ในตำบลนั้น จะให้ราษฎรขายที่ให้แก่กรมนั้น ฝ่ายราษฎรบรรดาอยู่ใน ที่ กลัวอำนาจกรมท่านผู้ใหญ่ซึ่งเปนเจ้า ก็จำใจจะต้องขายที่ก็มี...”³⁷

ความสามารถผูกขาดที่ดินทั้งในเขตศูนย์กลางและปริมณฑล จึงทำให้เจ้านายเรียกเก็บค่าเช่าได้จาก ทั้งชาวนา และกรรมสิทธิ์ชาวจีนรายย่อยจำนวนมากที่ขาดแคลนที่ดินทำกิน ที่ผู้ศึกษาเชื่อเช่นนี้ อาศัย การอ้างตามอีกคำร้องทุกข์ในจดหมายเหตุสยามไสมย วันพุธ เดือนสิบ แรมสามค่ำ ปีมะแม เบญจ ศก 1245 ความว่า “พวกจีนพ่อค้าเขาชวนกันติเตียนว่า ..ขุนนางเจ้านายมีแต่เงินเข้าไม่มีเงินออก ท่าน ผู้มีทรัพย์มากควรจะสมเคราะห์แก่คนจน จัดหาซื้อที่ยกสวนยกนาปลูกตึกแถว โรงร้านบ้านเรือน ตามริมแถวถนนให้คนเช่า ผลประโยชน์ก็จะมามากขึ้น ซึ่งปลูกตึกเรือนบ้าน คนจนก็จะได้อาไสรย รับจ้าง ทรัพย์นั้นก็จะได้สาครไปเทมา ”³⁸

ถึงกระนั้น บนพื้นฐานความได้เปรียบทางการถือครองปัจจัยการผลิตของเจ้านาย (ทรัพย์สิน ทั้งในส่วนอสังหาริมทรัพย์ และสังหาริมทรัพย์เช่นเงินตรา) กลับแทบไม่ปรากฏความสามารถ ทางการใช้แสวงหาผลตอบแทนในรูปอื่นๆ นอกเหนือจาก “ค่าเช่า” เท่าไรนัก เช่นการแสวงหาผล กำไรจากการค้าโดยเฉพาะการค้าข้าวหรือการลงทุนทำโรงสีข้าวอันถือเป็นธุรกิจที่เฟื่องฟูในสมัย นั้น ซึ่งนั่นอาจเป็นเพราะ แม้ธุรกิจโรงสีข้าวจะถือเป็นธุรกิจที่สามารถเรียกผลกำไรจากกระบวนการ ขยายข้าวกับต่างประเทศโดยตรง (เพราะตลาดต่างประเทศต้องการข้าวผ่านการขัดสีไม่ใช่ข้าวเปลือก) แต่ความที่ธุรกิจดังกล่าวเป็นกิจกรรมที่จำเป็นต้องใช้ความสามารถบริหารจัดการข้าวทั้งก่อนแปรรูป และหลังแปรรูปอีกทั้งชาวจีนเองก็เป็นผู้ผูกขาดกิจกรรมนั้นๆมาตั้งแต่ต้น* จึงไม่ใช่การง่ายที่เจ้านาย

³⁷ คำร้องทุกข์ในจดหมายเหตุสยามไสมย วันพุธ เดือน แปด ทศกศิก แรมสิบค่ำ ปีระกา สัปตศก 1243 จดหมายเหตุ สยามไสมย เล่มที่ 3 จ.ศ. 1246 (กรุงเทพฯ: สมาคมกิจวัฒนธรรม, 2549), หน้า 619.

³⁸ จดหมายเหตุสยามไสมย เล่มที่ 2 จ.ศ. 1245 (กรุงเทพฯ : สมาคมกิจวัฒนธรรม, 2548), หน้า 26.

* ขณะที่การกว้านซื้อข้าวเปลือกตกอยู่ในมือของพ่อค้าคนกลางชาวจีน ตลาดบริษัต่างประเทสใหญ่ๆที่ซื้อข้าวสยาม ได้แก่ สิงคโปร์ ฮองกง และจีน ส่วนใหญ่ก็เป็นของชาวจีน สรุปความจาก จี. วิลเลียม สกินเนอร์, สังคมจีนในไทย, แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่นๆ(กรุงเทพฯ : มูลนิธิโคโยตีร่วมกับมูลนิธิโครงการดาราศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2548), หน้า 106.

จะช่วงชิงส่วนแบ่งทางการลงทุนในธุรกิจนี้จากพ่อค้าชาวจีน แม้ตนเองจะพยายามทดลองประกอบการด้วยตนเอง แล้วก็ตามดั่งกรณีเจ้าพระยาพงษ์พิพัฒน์^{*} แรกเริ่มโรงสีของท่านที่เคยทำเองก็ต้องเปลี่ยนเป็นการปล่อยเช่า เพราะการค้าข้าวไม่ใช่ของง่ายอย่างที่คิด ลงทุนทำก็ได้กำไรไม่เท่าค่าเช่า จึงเลิกทำแล้วให้เช่าแต่เก็บเงิน ก็เกิดรายได้ดีกว่าที่ทำเอง³⁹ โดยภาพรวม เจ้านายที่มีโรงสีเป็นของตนเอง (ส่วนใหญ่คือโรงสีที่กรมพระคลังข้างที่ยึดมาจากพ่อค้าชาวจีน) ส่วนมากก็ทรงนำไปใช้หาประโยชน์ด้วยการปล่อยเช่ามากกว่าเข้าประกอบการด้วยตนเอง ซึ่งก็สอดคล้องกับที่ สังคิต พิริยะรังสรรค์ เสนอไว้

“ในปี พ.ศ. 2461 โรงสีข้าวในกรุงเทพฯ กว่าครึ่งเป็นของพระคลังข้างที่ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์มีโรงสีอยู่ที่อยุธยา เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธอยู่ที่ฉะเชิงเทรา โรงสีบางกอกไรซ์มิล ของสมเด็จพระเจ้าฟ้าอัยญาติเดชาวุธ อยู่ที่กรุงเทพฯ โรงสีเม่งหงของสมเด็จพระมหาลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ และ โรงสีเจียมมุข ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม โรงสีเหล่านี้เจ้านายมักจะไม่ใช่ผู้ดำเนินการเองโดยตรง แต่จะให้นายทุนเงินเป็นผู้เข้าไปทำและจ่ายค่าตอบแทนในรูปของค่าเช่ามากกว่า”⁴⁰

รวมถึงบางส่วนในวิทยานิพนธ์ของพรณี บัวเล็ก ที่กล่าวไว้ว่า

“เจ้าของโรงสีได้กู้ยืมเงินจากพระคลังข้างที่ไปใช้ในการลงทุนมาก โดยนำโรงสีของตนมาจำนำไว้ เมื่อกิจการขาดทุน ก็ไม่อาจถ้ายคืนโรงสีเหล่านั้นได้ ในที่สุดพระคลังข้างที่จึงกลายเป็นเจ้าของโรงสีขนาดใหญ่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมักมอบโรงสีที่ชาวจีนมาจำนำเหล่านั้นให้แก่พระราชโอรส และบรรดาเชื้อพระวงศ์ต่างๆ เพื่อให้มีรายได้จากค่าเช่า...”⁴¹

* เจ้าพระยาพงษ์พิพัฒน์ โดยไล่เรียงตามบรรดาศักดิ์ ถ้อยศเป็นหม่อมราชวงศ์ ในสายราชสกุล อิศรเสนา ค่ายนับต้นสายจาก พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้ากรมหมื่นกษัตริย์ศรีศกดิเดช เจ้านายชั้นสูงในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

³⁹ หม่อมหลวง ยิ่งศักดิ์ อิศรเสนา, “ประวัติเจ้าพระยาบวรพงษ์พิพัฒน์,” ใน ประวัติเจ้าพระยาบวรพงษ์พิพัฒน์ พระยาภิรมย์ภักดี และประวัติโรงเบียร์ โชคชะตาในชีวิตที่พอใจ(กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, 2506), หน้า 66.

⁴⁰ สังคิต พิริยะรังสรรค์, ทุนนิยมขุนนางไทย พ.ศ. 2475-2503, หน้า 49-50.

⁴¹ พรณี บัวเล็ก, “ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457-2482,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุญฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 68-69.

ไม่เฉพาะกรณีธุรกิจโรงสีข้าวเท่านั้นที่สะท้อนให้เห็นข้อจำกัดด้านความสามารถประกอบการค้าการลงทุนของเจ้านาย แต่ไม่ว่าจะเป็นการลงทุนผลิตสินค้าและบริการที่ค่อนข้างไปทางการส่งเสริมพัฒนาการด้านพลังการผลิตภาคอุตสาหกรรมอื่นๆ เช่น กิจการรถราง หรือการก่อตั้งบริษัทรถรางไทยทุนจำกัดขึ้นในปีพ.ศ. 2448 ดังที่กิตติพงษ์ วิโรจน์ธรรมมาฎร กล่าวว่า “ในปี พ.ศ. 2448 ได้มีกลุ่มคนไทยซึ่งประกอบด้วย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ และขุนนางในราชสำนักจำนวนหนึ่ง เข้าหุ้นร่วมกันจัดตั้งบริษัทรถรางขึ้นในกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกในนาม บริษัทรถรางไทยทุนจำกัด หรือที่เรียกกันว่า รถรางสายแดง ซึ่งนับเป็นบริษัทรถรางแห่งแรกที่ดำเนินกิจการโดยคนไทย”⁴² นอกจากนี้ยังมี อุตสาหกรรมป่าไม้ กิจการรถไฟสายพระพุทธรบาท เป็นต้น แต่สุดท้ายแล้วเจ้านายแทบไม่สามารถแสวงหาผลกำไรได้ ซ้ำร้ายบางประเภทยังต้องเผชิญกับภาวะขาดทุนอย่างหนัก จนบังคับให้ต้องเลิกกิจการลง อาจคงเหลือเพียงธุรกิจการค้าที่ดินที่เจ้านายมีความชำนาญทางการประกอบการในระดับที่สามารถเรียกผลกำไรคืนกลับ ตามถ้อยความที่กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์กล่าวต่อรัชกาลที่ 5

“เมื่อข้าพระพุทธเจ้า (กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์- ผู้ศึกษา) ใคร่ครวญแลทอดลองการค้าขายมาหลายประการแล้วเห็นด้วยเกล้าฯว่า มันหากิจการใดๆ ในกรุงสยามสำหรับผู้ดีไทย (เจ้านาย-ผู้ศึกษา) ที่ควรจะทำเพื่อหาเลี้ยงชีพหาเพื่อใช้ทุนสืบผลอันมั่นคงในปีตยุบนี้ ยากจะมีดีเสมอการค้าที่ดิน...”⁴³

อย่างไรก็ตาม ไม่ใช่เจ้านายทุกพระองค์จะพยายามทดลองลงทุนทำธุรกิจต่างๆ บนขีดจำกัดทางความสามารถทางการประกอบการของตนเอง เพราะโดยส่วนมากแล้ว เจ้านายเลือกที่จะปฏิเสธภาระการบริหารจัดการทรัพย์สินโดยตรง แต่ฝากทรัพย์สินนั้นๆ ให้กรมพระคลังข้างที่เป็นผู้บริหารจัดการผลประโยชน์แทน จนเมื่อพระคลังข้างที่สามารถบริหารจัดการทรัพย์สินในดูแลให้เกิดค่าเช่า กำไร หรือดอกเบี้ย เจ้านายจึงคอยรับผลตอบแทนดังกล่าวตามสัดส่วนทรัพย์สิน (ต้นทุน) ที่เป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง ในงานของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ซึ่งแจงประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจคือ

“เมื่อกลุ่มเจ้านายได้รับพระราชทานทรัพย์สินทั้งที่เป็นที่ดินและเงินทองเป็นการถาวร กลุ่มเจ้านายก็สามารถนำเอาทรัพย์สินส่วนนั้นไปฝากกับพระคลังข้างที่เพื่อให้พระคลังข้างที่ดูแลและจัดการให้มีดอกผลขึ้นมาได้... พระคลังข้างที่จึงมีบทบาทสำคัญทั้งใน

⁴² กิตติพงษ์ วิโรจน์ธรรมมาฎร, ในวังแก้ว (กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า 2545, 2548), หน้า 261.

⁴³ พรณี บัวเล็ก, “ลักษณะของนายทุนไทยในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2457-2482”, หน้าเดียวกัน.

ส่วนของการดูแลทางทรัพย์สินของพระมหากษัตริย์รวมไปกับส่วนที่เป็นของสมาชิก
กลุ่มเจ้านาย”⁴⁴

จึงถือความเป็นไปได้สูงว่า วิธีได้มาซึ่งผลตอบแทนจากการลงทุนลักษณะนี้ เจ้านายแทบไม่จำเป็นต้องเข้าไปข้องเกี่ยวกับภาระหน้าด้านการบริหารจัดการทรัพย์สินเท่าใดนัก ซึ่งก็อาจเป็นอีกเหตุผลที่ทำให้เจ้านายขาดโอกาสสั่งสมประสบการณ์ทางการประกอบการ แม้ตนเองจะถือเป็นนายทุนที่สามารถนำทรัพย์สินไปใช้แสวงหาผลตอบแทนจากการลงทุนก็ตาม

กล่าวโดยสรุป แม้พระมหากษัตริย์จะไม่ได้ทรงห้ามเจ้านายประกอบการค้าการลงทุนส่วนตัว อีกทั้งยังทรงอุดหนุนทรัพย์สินที่สามารถผันไปเป็นปัจจัยการผลิตจำนวนมากให้บรรดาเจ้านายเชื้อพระวงศ์ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า เจ้านายจะสามารถแสดงบทบาทการค้าการลงทุนได้เสมอเหมือนหรือเหนือกว่ากรรมพืชาวจิน เพราะ (1) เมื่อสถานะข้าราชการนำมาซึ่งระบบรายได้ที่มั่นคงแก่ชนชั้นเจ้านายอยู่แล้ว การแสวงหาระบบเศรษฐกิจอื่น ๆ จึงเสมือนเป็นเพียงส่วนต่อขยายความมั่นคงจากเงินปีและเงินเดือนราชการ แตกต่างจากกรรมพืชาวจินส่วนใหญ่ที่ไม่ได้รับราชการ (หรือหากเข้ารับราชการ ส่วนใหญ่ก็เพื่อต้องการสร้างความสัมพันธ์กับราชสำนักเพื่อให้ราชสำนักคอยช่วยอุดหนุนกิจกรรมการค้าการลงทุนของตน เช่นการกู้ยืมเงินทุนจากพระคลังข้างที่ หรือการใช้สายสัมพันธ์เพื่อให้ข้าราชการระดับสูงจ่ายสิทธิพิเศษทางการลงทุน ดังเป็นการสร้างระบบอุปถัมภ์ให้ได้มาซึ่งอำนาจผูกขาดค่าเช่าทางเศรษฐกิจ) ความจำเป็นต้องดำรงชีพจากการค้าการลงทุนของเจ้านายจึงเทียบไม่ได้กับกรรมพืชาวจินที่อาศัยการค้าการลงทุนเป็นระบบรายได้หลัก และ (2) หากปฏิเสธเหตุผลข้อแรกโดยอ้างหลักการว่า ความมั่นคงทางเศรษฐกิจคือความปรารถนาที่ไร้ขีดจำกัดในทุกชนชั้น ซึ่งเจ้านายเองก็อาจต้องการประกอบกิจกรรมการค้าการลงทุนไม่ต่างจากกรรมพืชาวจิน ถึงกระนั้น ต้องไม่ลืมว่ากำลังประกอบการถือเป็นทุนทางเศรษฐกิจประเภทหนึ่งที่มีขีดจำกัด ดังนั้น ด้วยสถานะความเป็นข้าราชการจึงทำให้เจ้านายต้องจ่ายกำลังความสามารถส่วนตนไปใช้สนองงานราชการแผ่นดิน มากกว่าที่จะสามารถนำกำลังไปใช้สั่งสมประสบการณ์ค้าขายหรือลงทุนอย่างอิสระเช่นกรรมพืชาวจิน และก็ไม่ใช่โดยง่ายถ้าเจ้านายจะปฏิเสธระบบราชการภายใต้พันธนาการค่านิยมทางชนชั้นที่รัชกาลที่ 5 ทรงปลูกสร้างขึ้นดังจาริตประเพณีชั้นสูงในพิธีการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ที่ข้าราชการเจ้านายต้องร่วมพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณว่า

⁴⁴ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475, หน้า 48.

* “เนื่องด้วยการดำเนินการของพระคลังข้างที่ถือเป็นของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเจ้านายแต่ละพระองค์ไม่อาจเข้าไปมีบทบาทร่วมกำหนดการดำเนินการต่างๆ ได้” เรื่องเดียวกัน, หน้า 49.

“...พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายนี้ จะขอร่วมกันเป็นนำหนึ่งใจเดียว ตั้งใจทำราชการสนองพระเดชพระคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้สำเร็จตามบรมราชประสงค์ทุกสิ่งทุกประการ ... พวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะดำรงอยู่ในสัจย์สุจริต ไม่คิดหาผลประโยชน์ส่วนตัว เป็นต้นว่าเบียดหัวหรือเงินเดือนนอกจากที่จะได้รับพระราชทานเป็นอันขาด”⁴⁵

“กรรมกรไร่งาน”⁴⁶ ที่กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรงเปรียบเปรยสถานะของตนหลังถูกคณะราษฎรบีบบังคับให้ออกจากระบบราชการ จึงเป็นนิยามอันสะท้อนช่วงเวลาแห่งความสูญเสียเสถียรภาพหรือความสามารถหารายได้ของชนชั้นเจ้านายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ชัดเจนด้วยเหตุนี้ แม้ภายหลังเปลี่ยนแปลงระบอบปกครอง จะ “ยังเหลือซากแห่งการใช้ที่ดินขูดรีดเบียดเบียนชาวนา โดยมีอำนาจรัฐสนับสนุนในแง่ การเคารพกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของเอกชน”⁴⁷ แต่การปล่อยเช่าที่ดินแก่ชาวนา ก็ไม่ใช่ระบบรายได้ที่ช่วยให้เจ้านายคงระดับความมั่งคั่งทางการเงินเช่นเดิม เพราะค่าเช่าส่วนนี้ ถือได้ว่าเป็นรายได้ที่มีมาก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองอยู่แล้ว (รายได้จากค่าเช่าที่เรียกเก็บจากชาวนาจึงเป็นส่วนคงเหลือไม่ใช่ส่วนทดแทนรายได้จากเงินปีและเงินเดือนพระราชทาน) ชำการจะเรียกร้องให้ชาวนาจ่ายค่าเช่าที่เพิ่มสูงขึ้น ก็ดูเหมือนจะเป็นการยากเนื่องจากบรรยากาศการค้าข้าวของสยามตลอดช่วงทศวรรษ 2470 ดำเนินไปในทิศทางถดถอยอย่างต่อเนื่อง นอกจากนั้น การปล่อยให้พระคลังข้างที่เป็นผู้ดูแลและบริหารจัดการผลประโยชน์ในทรัพย์สินส่วนตัวตนเองก็ดูเหมือนจะยุ่งยากมากขึ้นสำหรับเจ้านาย ส่วนหนึ่งจึงตัดสินใจถอนทรัพย์สินที่ฝากไว้ทั้งหมดออกมา ดังกรณี พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์*

“ทูลหม่อมมา (รัชกาลที่ 7 - ผู้ศึกษา) มีลายพระหัตถ์มาว่า เมื่อบัดนี้ท่านไม่ทรงเป็นมหาภักดิ์วิชัยสมบูรณ์ญาติราชย์แล้ว ฉะนั้นจะควบคุมการใช้จ่ายของข้าพเจ้าและ

45 จากบันทึกส่วนตัวของ จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ใน วัฒนพรณ ปิศรวัชชัย, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ(กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพฯ1984 จำกัด, 2547), หน้า 103.

46 กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, อดิศวีประวัติพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, หน้า 111.

47 ชาวลิต วาญักตร์, “การปฏิรูปเศรษฐกิจในประเทศไทย พ.ศ. 2475-2485”, หน้า 262.

* “สืบเนื่องจากราคาข้าวตก ตกลงประมาณเศษสองส่วนสามในระยะ 6-7 ปีที่ผ่านมา ผลคือชาวนาไม่มีเงิน... ในขณะนี้หลายคนมีหนี้สินพันตัว” เบนจามิน เอ. บัทสัน, อีสานสมบูรณ์ญาติราชย์ในสยาม, หน้า 298. ด้วยความที่ราคาข้าวในตลาดลดลงอย่างมาก เงินได้จากการขายข้าวจึงอาจไม่พอแก่การปันเพื่อจ่ายค่าเช่านาด้วยซ้ำ เช่นนี้การจะเรียกเก็บค่าเช่านาเพิ่มเติมจึงแทบจะถือเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้

การถอนเงินออกจากพระคลังข้างที่ไม่ได้ ข้าพเจ้าต้องการเงิน ก็ขอให้ส่งไปยังกรมพระคลังข้างที่ เมื่อได้รับข่าวเช่นนั้นข้าพเจ้าก็ส่งไป แต่ก็ไม่ได้เงินเพราะเขากราบบังคมทูลถามไปก่อนทุกที และสั่งห้ามเสียทุกคราวไป.. ทูลหม่อมอาท่านว่าไม่ควรเอาเงินออกจากประเทศไปใช้สุรุ่ยสุร่าย แต่ภายหลังก็ทรงแนะนำให้แยกเงินออกไปไว้ทำทุนสักเล็กน้อยที่เมืองนอก เพื่อเกิดเหตุร้ายกาจอะไรในเมืองไทย อยู่ทางนี้จะได้ไม่อดตาย.. ครั้งข้าพเจ้าส่งไปให้ส่งเงินออกมาบ้างจริงๆ ก็ถูกห้ามอีก ..หนทางแก้ไขป้องกันได้โดยทางเดียวคือ ถอนทุนทรัพย์สมบัติออกจากพระคลังข้างที่ และยกเลิกหน้าที่การดูแล โดยพระคลังข้างที่เสียเลย”⁴⁸

ด้วยปัญหาความขาดสภาพคล่องทางการเงินที่เจ้านายต้องเผชิญหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าการจะหันกลับไปพึ่งพาพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ พระองค์ก็มีได้ทรงอยู่ในฐานะที่จะช่วยเหลือได้มากนัก การมุ่งแสวงหาระบบเศรษฐกิจอื่นๆ ที่มากไปกว่าจำกัดเฉพาะการปล่อยเช่าที่ดินเพื่อการเกษตร การทำตลาด หรือห้องแถว หรือแม้กระทั่งการขายแรงให้กับหน่วยธุรกิจต่างๆ ที่ไม่ใช่หน้าที่รับราชการ บนพื้นฐานการใช้กำลังและทุนทรัพย์ของตนเองอย่างเป็นอิสระจากระบบเศรษฐกิจการเมืองแบบศักดินา จึงประหนึ่งเป็นหนทางแก้ปัญหาการเงินที่เหลืออยู่สำหรับเจ้านาย และก็เชื่อได้ว่าเจ้านายพึงรับทราบถึงความจำเป็นที่จะต้องเผชิญกับการดำรงอยู่ทางเศรษฐกิจภายใต้วิถีดังกล่าว บันทึกลงของหม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ คือหลักฐานชิ้นหนึ่งที่สะท้อนปัญหาความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจของชนชั้นเจ้านายได้ค่อนข้างชัดเจน

“ชีวิตของฉันเดี๋ยวนี้ ช่างแตกต่างจากสภาพชีวิตที่เคยรู้จักและคุ้นเคยมาก่อนเสียเหลือเกิน เป็นคนเสียเกียรติ และเกือบจะสิ้นไร้ไม้ตอกอีกด้วย... ในอดีตที่ผ่านมามีบางเวลาที่ฉันรู้สึกกระตือรือร้นและมีท่าทางออกมาในทิศทางนี้ แต่เดี๋ยวนี้ ไม่ใช่เฉพาะเป็นท่าทางเท่านั้น แต่ต้องมีผลตอบแทนด้วย ฉันต้องการหาเงินเพื่อความอยู่รอดของตัวเอง ไม่อย่างนั้นก็อดตาย โลกของฉันที่ผ่านมามีเพียงแต่พระราชวงศ์เท่านั้น เดียวนี้ฉัน ได้ออกมาสู่โลกภายนอกแล้ว... ฉันได้ปัญญากับตนเองว่า ต้องเรียนรู้ที่จะยืนหยัดบนสองขาของตัวเอง โดยปราศจากความช่วยเหลือจากผู้อื่นใด ฉันต้องสร้างชีวิตที่แตกต่างห่างไกลจากชีวิตชาววังของกรุงเทพฯ ชีวิตที่เป็นของฉันแต่เพียงผู้เดียว”⁴⁹

48 พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, *เกิดวังปารุสก์ฉบับสมบูรณ์*, หน้า 285.

49 หม่อมเจ้าหญิงฤดีวรวรรณ, *บันทึกท่านหญิง ม.จ. ฤดีวรวรรณ*, หน้า 217-219.

อย่างไรก็ดี ความที่ชนชั้นเจ้านายผูกพันกับระบบราชการตลอดสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ชำระสภการณชีวิตที่สะสมจากภาระบริหารงานราชการแผ่นดิน ก็ไม่ใช่ต้นทุนที่เจ้านายสามารถโอนถ่ายไปใช้เพื่อเสริมสร้างประสิทธิภาพการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจในโลกธุรกิจเท่าไรนัก สำหรับเจ้านายกลุ่มที่สืบสายสัมพันธ์ทางชาติกำเนิดโดยตรงกับรัชกาลที่ 4 ถึง 5 หรือผู้ที่กว่าครึ่งชีวิตผูกพันกับการรับใช้พระมหากษัตริย์ในระบบราชการ การจะตั้งต้นแสวงหาระบบเศรษฐกิจใหม่ๆ ภายใต้อิทธิพลวัฒนธรรมไทยหลัง พ.ศ. 2475 ในช่วงท้ายของชีวิตจึงแทบเป็นไปได้ ด้านหนึ่งจึงปรากฏว่า ภายหลังจากที่บรรยากาศทางการเมืองไทยเริ่มผ่อนคลายความขัดแย้งระหว่งรัฐบาลและราชสำนักลง ตลอดช่วงชีวิตของเจ้านายกลุ่มนี้ก็ได้ปฏิเสธที่จะหวนเข้ารับราชการหากรัฐหรือพระมหากษัตริย์(ในระบอบรัฐธรรมนูญ)ยังคงต้องการใช้ประโยชน์จากตน แต่สำหรับเจ้านายรุ่นหลังสืบมา ที่ส่วนใหญ่ถือเป็นผู้ที่ยังแทบไม่มีประสบการณ์ด้านงานราชการเพราะยังคงกำลังศึกษาอยู่(ทั้งในและนอกประเทศเพื่อเตรียมตัวเข้ารับราชการ) หรือเพิ่งเริ่มรับราชการไม่นานนัก นอกจากจะขาดประสบการณ์ที่ใช้ต่อรองให้รัฐเรียกตัวไปใช้เพื่องานราชการแล้ว ค่านิยมที่จำต้องเข้ารับราชการก็อาจไม่เข้มงวดเฉกเช่นเจ้านายกลุ่มแรก แม้กระนั้นการมุ่งไปสู่วิถีชีวิตในภาคธุรกิจก็เป็นเรื่องที่ต้องอาศัยพยายามอยู่มาก เนื่องจาก ตนเองรวมทั้งครอบครัวไม่ได้เตรียมพร้อมหรือมีมรดกทางความคิดเพื่อการวางสร้างรากฐานวิถีชีวิตในโลกธุรกิจตั้งแต่ต้น จึงถือเป็นเรื่องที่ทำทนายไม่ใช่น้อยที่เจ้านายกลุ่มนี้จะพิสูจน์ตนเองให้เป็นที่ยอมรับในภาคธุรกิจ ดังหม่อมเจ้าหญิงอุทัยวรรณรวมทั้งกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้กล่าวตามลำดับ

“งานไม่ได้หากันง่ายๆ ฉันพบว่าตัวเองไม่มีความรู้ความชำนาญ และประสบการณ์อันเป็นที่ต้องการในโลกของธุรกิจเลย”⁵⁰ และ “ชายนิคบอกกับพ่อว่า เข้มคิดจะออกเที่ยวรับจ้างเขากินในอเมริกาเหมือนกับลูกกรมราชศักดิ์ฯ คน 1 แต่ราชทูตไม่ยอม จึงต้องกลับมา แล้วปรึกษาพ่อ (กรมดำรงฯ – ผู้เขียน) ถึงการที่จะทำงานหาเลี้ยงชีพที่ในกรุงเทพฯ พ่อนี้ก็ขึ้นถึงที่เขยทราบว่า มิสเตอร์ โชสต์ พ่อใจรักเด็กไทยที่ได้ไปเรียนในอเมริกา จึงแนะนำนิคไปว่า ถ้าหากงานที่อื่นไม่ได้ให้ลองถามมิสเตอร์ โชสต์ ...”⁵¹

* เพราะไม่ใช่เพียงเจ้านายกลุ่มนี้ไม่มีความรู้ความสามารถในเชิงธุรกิจ แต่ยังมีคนมั่นคงต่อบรรพบุรุษความเป็นเจ้าที่เหมาะสมกับอาชีพรับราชการ หากจะลดพระเกียรติไปใช้ชีวิตแบบพ่อค้าเต็มตัว (เจ๊ก) ก็ถือเป็นการกระทำที่เสื่อมเสียพระเกียรติเป็นอย่างยิ่ง

50 หม่อมเจ้าหญิงอุทัยวรรณ, บันทึกท่านหญิง ม.จ. หญิงอุทัยวรรณ, หน้า 217.

51 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ถึงหญิงใหญ่ ภายหลังพระหัตถ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ประทาน ม.จ. จงจิตรฉนวนอม คិតกุล พระธิดาพระองค์ใหญ่, หน้า 70-71.

คาดการณ์ได้ว่า ระยะเวลาหนึ่งหลังพ.ศ. 2475 เจ้านายจำนวนไม่น้อยยังคงประทับระครองฐานะทางการเงินผ่านวิชาชีพทรัพย์สินมากกว่านำทรัพย์สินไปลงทุนเพิ่มเติม หรือหากจะลงทุนอันใดก็ ยังจำกัดในบริบทของการปล่อยเช่าทรัพย์สินเป็นสำคัญ กระทั่งสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง ความพยายามขยายกรอบการลงทุนทางธุรกิจที่กว้างและหลากหลายจึงเริ่มปรากฏชัดเจนดังจะอภิปรายในบทถัดไป

